

מצוה כ' - בנין בית הבחירה

מצוה כ' היא שצונו לבנות בית הבחירה לעבודה, בו יהיה ההקדשה והבערת האש תמיד, ואליו תהיה ההליכה והעליה לרגל והקבוץ בכל שנה, והוא אמרו יתעלה "ועשו לי מקדש". ולשון ספרי, שלש מצוות נצטוו ישראל בעת בניסתן לארץ למנות להם מלך ולבנות להם בית הבחירה ולהכרית זרעו של עמלק. הנה התבאר שבנין בית הבחירה מצוה בפני עצמה. וכבר בארנו שזה הכלל כולל מינים רבים שהם המנורה והשלחן והמזבח וזולתם, כולם מחלקי המקדש והכל יקרא מקדש, וכבר ייחד הציווי בכל חלק וחלק. אמנם אמרו במזבח "מזבח אדמה תעשה לי", שיחשב בזה שהיא מצוה בפני

פירוש המצוה

מצוה כ' היא שצונו - כל בית ישראל - **לבנות** - ובתרגום הרב קאפח "לעשות" - **בית הבחירה לעבודה**, ובכתב יד "בית עבודה", בהשמטת המילה "הבחירה", וכן נראה מלשון הי"ד החזקה (הל' בית הבחירה פ"א ה"א): "לבנות בית לה' וכו'". ועי' במה שכתבנו בפנים. **בו יהיה ההקדשה** - בית זה יהיה מיוחד להקריב בו קרבנות לה', **והבערת האש תמיד** - יש לעיין מדוע מכל העבודות כתב את הבערת האש, ולא כתב למשל הדלקת המנורה ושימת לחם הפנים. ונראה שמקום המזבח שהיה קבוע מבריאת העולם הוא הקובע את מקום המקדש, ועל כן כתב העבודות שעל גבי המזבח שזה עיקר העבודה. **ואליו תהיה ההליכה והעליה לרגל והקבוץ בכל שנה** ברגלים. כיון שהמצוה היא על כל ישראל הביא הרמב"ם את הקשר של כל בית ישראל אל בית העבודה. **והוא אמרו יתעלה** - מקור המצוה הוא בפסוק (שמות כ"ה, ח'): **"ועשו לי מקדש"**.

ההוכחה שזו מצוה עשה היא: **ולשון ספרי** (ראה, ט"ו) **שלש מצוות נצטוו ישראל בעת בניסתן לארץ, למנות להם מלך ולבנות להם בית הבחירה ולהכרית זרעו של עמלק. הנה התבאר** מזה שחכמים הגדירו שלושה עניינים אלו כמצוות, **שבנין בית הבחירה מצוה בפני עצמה** במנין תרי"ג המצוות. מלשונו של הרמב"ם משמע שהיתה סברא לומר שאינה מצוה בפני עצמה אלא כלולה במצוות אחרות כגון עבודת הקרבנות, ועי' במה שכתבנו בפנים. **וכבר בארנו** (לעיל בשורש י"ב) "שאינן ראוי למנות חלקי המלאכה מהמלאכות... כל חלק וחלק בפני עצמו... כמו 'ועשו לי מקדש'", **שזה הכלל** - בנין בית הבחירה הוא דבר כללי, שהוא **כולל מינים רבים**, והם כלי המקדש **שהם המנורה והשלחן והמזבח וזולתם** - שאר הכלים, שהם **כולם מחלקי המקדש והכל יקרא מקדש. וכבר ייחד** - הכתוב אומר פסוק מיוחד שהוא **הציווי בכל חלק וחלק**,

שנאמר "ועשית שלחן" (שמות כ"ה, כ"ג), "ועשית מנורת זהב" (שם, ל"א) וכדומה. **אמנם אמרו במזבח "מזבח אדמה תעשה לי"** (שמות כ', כ'), פסוק זה נאמר בסוף פרשת יתרו אחר מעמד הר סיני, וכך נאמר שם (י"ח-כ'): **"ויאמר ה' אל משה פה תאמר**

עצמה חוץ ממצות מקדש, הענין בו כמו שאספר לך, אמנם פשטיה דקרא הנה הוא מבואר כי הוא מדבר בשעת היתר הבמות, שהיה מותר לנו בזמן ההוא שנעשה מזבח אדמה בכל מקום ונקריב בו. וכבר אמרו כי ענין זה הוא שצוה לבנות מזבח שיהא מחובר בארץ ושלא יהיה נעתק ומטלטל כמו שהיה במדבר. והוא אמרם במכילתא דר' ישמעאל בפירוש זה הפסוק כשתכנס לארץ עשה לי מזבח מחובר באדמה. וכאשר היה הדבר כן, הנה זה הציווי נוהג לדורות ויהיה מחלקי המקדש, רוצה לומר שיבנה מזבח אבנים בהכרח. ובמכילתא אמרו בפירוש "ואם מזבח אבנים תעשה לי", רבי

פירוש המצוה

אֶל פְּנֵי יִשְׂרָאֵל אַתֶּם רְאִיתֶם כִּי מִן הַשָּׁמַיִם דִּבַּרְתִּי עִמָּכֶם. לֹא תַעֲשׂוּן אִתִּי אֱלֹהִי כְּסֹף וְאֵלֵהי זָהָב לֹא תַעֲשׂוּ לָכֶם. מִזְבַּח אֲדָמָה תַעֲשֶׂה לִּי וְזִבְחָתָּ עָלָיו אֶת עֲלֹתֶיךָ וְאֶת שְׁלֵמֶיךָ אֶת צִאֲנֶךָ וְאֶת בְּקָרְךָ בְּכָל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אֲזַכִּיר אֶת שְׁמִי אָבוֹא אֵלֶיךָ וּבִרְכָתֶיךָ. מתוך שזו פרשה בפני עצמה ולא נאמר ציווי זה כחלק מעשיית המשכן, שלא כמנורה וכשולחן שהציווי עליהם נאמר בפרשת עשיית המשכן **שיחשב בזה שהיא מצוה בפני עצמה** - ניתן לכאורה לחשוב שזו מצוה בפני עצמה **חוץ ממצות מקדש. הענין בו** - ביאור הענין - **כמו שאספר לך. אמנם פשטיה דקרא** - הפשט הפשוט של הציווי "מזבח אדמה תעשה לי" **הנה הוא מבואר כי הוא מדבר בשעת היתר הבמות** - משה אמר ציווי זה במדבר, כשהמזבח היה מטלטל ממקום למקום, ואז אמר שבזמן הכניסה לארץ כשיתרו הבמות, **שהיה מותר לנו בזמן ההוא** - של היתר הבמות - **שנעשה מזבח אדמה בכל מקום ונקריב בו** - שזה פירוש היתר הבמות, שמותר בכל מקום לבנות מזבח ולהקריב, וזה שאמר הכתוב "בכל המקום אשר אזכיר את שמי וגו'". **וכבר אמרו חכמינו ז"ל כי ענין זה של "מזבח אדמה תעשה לי" הוא שצוה לבנות מזבח שיהא מחובר בארץ** וזה מזבח אדמה, **ושלא יהיה נעתק ומטלטל** ממקום למקום **כמו שהיה במדבר, והוא אמרם במכילתא דר' ישמעאל** - מקור הדברים נמצא לפנינו במכילתא דרבי שמעון בר יוחאי סוף פרשת יתרו **בפירוש זה הפסוק "מזבח אדמה תעשה לי"** - **כשתכנס לארץ עשה לי מזבח מחובר באדמה. וכאשר היה הדבר כן** - וכיון שהציווי מדבר על שעת הכניסה לארץ שאז נצטוו גם על בית הבחירה, **הנה זה הציווי נוהג לדורות** ואינו רק ציווי לזמנו. הדבר רמוז גם במילה "לי", כמו שאמרו חכמים (ספרי בעלותך, ל"ד) והובא ברמב"ם (עשה קע"ו): שבכל מקום שנאמר "לי", קיים לעלם ולעולמי עולמים. **ויהיה מחלקי המקדש** - והוא כלול במצות בנין המקדש, **רוצה לומר שיבנה מזבח אבנים בהכרח** - אחר הפסוק "מזבח אדמה תעשה לי" אמר הכתוב (שמות כ', כ"א): "וְאִם מִזְבַּח אֲבָנִים תַעֲשֶׂה לִּי לֹא תִבְנֶה אֹתָהּן גִּזִּית פִּי חֲרָבְךָ הַנִּפְתָּ עָלֶיהָ וְתַחֲלִלְתָּהּ", ופסוק זה הוא מצוה והכרח, ולא רשות, והא המשך הציווי של "מזבח אדמה תעשה לי". ראייה לדבר: **ובמכילתא** (סוף פרשת יתרו) **אמרו בפירוש "ואם מזבח**

ישמעאל אומר כל אם ואם שבתורה רשות חוץ משלשה, האחד מהם "ואם מזבח אבנים". אמרו, "ואם מזבח אבנים" חובה, אתה אומר חובה או אינו אלא רשות, תלמוד לומר "אבנים שלמות תבנה וגו'". וכבר התבארו משפטי מצוה זו בכללה כלומר בנין בית המקדש ותארו וכנין המזבח והיא מסכת מחוברת לזו והיא מסכת מדות. וכן התבאר תבנית המנורה והשלחן ומזבח הזהב ומקום הנחתם מן ההיכל בגמרא מנחות ויומא.

פירוש המצוה

אבנים תעשה לי, רבי ישמעאל אומר: **כל אם ואם שבתורה** - כל מקום שנאמר "אם" הרי זה **רשות**, **חוץ משלשה פסוקים שבהם נאמר "אם"** והם חובה ומצוה, **האחד מהם** - מן השלושה הללו הוא **"ואם מזבח אבנים"**, ולמדו חכמים שזה חובה. **אמרו "ואם מזבח אבנים"** - פסוק זה הוא **חובה, אתה אומר חובה** - מנין לך שזה חובה, או אולי **אינו אלא רשות, תלמוד לומר** - יש הוכחה שזה חובה מן הפסוק: **"אבנים שלמות תבנה את מזבח ה' אלהיך"**, מכאן שזה מצוה וחובה לבנות מזבח כחלק מן המקדש.

וכבר התבארו משפטי מצוה זו בכללה, כלומר בנין בית המקדש ותארו - המקדש וצורתו **ובנין המזבח יחד עימם התבארו במשנה, והיא מסכת מחוברת לזו** - במסכת מיוחדת לעניינים אלו של המקדש והמזבח **והיא מסכת מדות. וכן התבאר תבנית המנורה והשלחן ומזבח הזהב ומקום הנחתם מן ההיכל** - בהיכל, **בגמרא מסכת מנחות ומסכת יומא**.

מקורות המצוה בתורה

שמות כ"ה-כ"ז

וַיְדַבֵּר ה' אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר. דַּבֵּר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיִּקְחוּ לִי תְרוּמָה מֵאֵת כָּל אִישׁ אֲשֶׁר יִדְבְּנוּ לְבוֹתָקְחוּ אֶת תְּרוּמָתִי. וְזֹאת תְּרוּמָה אֲשֶׁר תִּקְחוּ מֵאֵתָם זָהָב וְכֶסֶף וְנַחְשֵׁת... וַעֲשׂוּ לִי מִקְדָּשׁ וְשִׁכְנֹתַי בְּתוֹכָם. כֹּכַל אֲשֶׁר אֲנִי מֵרָאה אוֹתְךָ אֶת תְּבִנֹת הַמִּשְׁכָּן וְאֶת תְּבִנֹת כָּל כְּלֵי נֹכַח תַּעֲשׂוּ.

וַעֲשׂוּ אֲרוֹן עֲצֵי שִׁטִּים אֲמֹתַיִם נְחָצִי אֲרָכוּ וְאֵמָה נְחָצִי רָחְבוּ וְאֵמָה נְחָצִי קִמְתוּ... וַעֲשִׂיתֶם שְׁלֶחֶן עֲצֵי שִׁטִּים אֲמֹתַיִם אֲרָכוּ וְאֵמָה רָחְבוּ וְאֵמָה נְחָצִי קִמְתוּ... וַעֲשִׂיתֶם מְנֹרֶת זָהָב טָהוֹר מִקְשָׁה תַעֲשֶׂה הַמְנוֹרָה יָרְכָה וְקָנָה גְבִיעֶיהָ כַּפְתֹּרֶיהָ וּפְרָחֶיהָ מִמְּנָה יִהְיוּ...

וְאֶת הַמִּשְׁכָּן תַּעֲשֶׂה עֶשֶׂר יָרִיעוֹת שֵׁשׁ מְשֻׁזָּר וְתַכְלֵת נְאֻרָגְמָן וְתִלְעַת שְׁנַיִם כְּרָבִים מַעֲשֶׂה חֹשֶׁב תַּעֲשֶׂה אֹתָם...

וַעֲשִׂיתֶם אֶת הַקְּרָשִׁים לְמִשְׁכָּן עֲצֵי שִׁטִּים עֹמְדִים... וַעֲשִׂיתֶם אֶת הַמְּזַבְּחַת עֲצֵי שִׁטִּים חֲמֵשׁ אַמּוֹת אַרְךָ וְחֲמֵשׁ אַמּוֹת רָחֵב רְבֹועַ יִהְיֶה הַמְּזַבְּחַת וְשִׁלְשׁ אַמּוֹת קִמְתוּ...

דברים י"ב, ג'-ה'

וְנִתְצַתְּם אֶת מִזְבְּחֹתֶם וְשִׁבְרֹתֶם אֶת מִצְבְּחֹתֶם וְאֲשִׁרְיֹתֶם תִּשְׂרֹפוּן בְּאֵשׁ וּפְסִילֵי אֱלֹהֵיהֶם תִּגְדְּעוּן וְאִבְדֹתֶם אֶת שְׁמֵם מִן הַמָּקוֹם הַהוּא. לֹא תַעֲשׂוּן כֵּן לַה' אֱלֹהֵיכֶם. כִּי אִם אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה' אֱלֹהֵיכֶם מִכָּל שְׁבֵטֵיכֶם לְשׂוּם אֶת שְׁמוֹ שֶׁם לְשִׁכְנוֹ תִדְרָשׁוּ וּבֵאתֶם שָׁמָּה.

העניינים המתבארים במצוה

בית עבודה ובית לה': אלו שמות נתן הרמב"ם למקדש בספר המצוות ובי"ד החזקה. מהי משמעות שמות אלו ומדוע לא קראו "מקדש" כלשון הכתוב.

בית המקדש ובית הבחירה: מקדש הוא לשון תורה ובית הבחירה הוא לשון חכמים. במנין הקצר קראו בית הבחירה וברמזים מקדש. בהלכות בית הבחירה קראו בשם מקדש ובהלכות מלכים קראו בית הבחירה. גם המקור בפסוקים שונה. חלוקת המצוות בי"ד החזקה ובמורה נבוכים ומשמעות ההבדלים ביניהם. "מקדש" של ספר שמות, ו"בית הבחירה" של ספר דברים. שתי בחינות לבית המקדש, בית במקום אשר יבחר ה' ובית עבודה. ביאור לשונות הרמב"ם לאור הבחינות השונות של בית המקדש.

המשכן ובית המקדש: משמעות ההסטוריה של המשכנים עד לבית המקדש. מדוע הביאם הרמב"ם בתחילת הלכותיו.

המקדש וכליו: שיטת הרמב"ם ושיטת הרמב"ן. לרמב"ם המקדש וכליו כאדם ואיבריו, ולרמב"ן אין הכלים חלק מן הבית אלא חלק מעבודת הבית. לרמב"ן מקור קדושת המשכן והמקדש הוא הר סיני, ולרמב"ם מקור הקדושה במקום עצמו. המקדש מקדש מכח קדושת

הר המוריה. למחלוקת זו השלכות נוספות מלבד מנין המצוות. האם התורה ממשיכה במקדש להיות ניזונית מן השמים - כדעת הרמב"ן, או שמעמד הר סיני הוא חד פעמי ומוחלט הוא ש"לא בשמים היא" - כדעת הרמב"ם. גישותיהם השונות של הרמב"ם והרמב"ן לאיחור בבנית המקדש אף הן נובעות ממחלוקת זו. מקומו של הארון במנין המצוות - מחלוקת נוספת הנובעת משיטתם במקור קדושת המקדש. שני דינים במזבח, מקום כפרה מראשית הבריאה וחלק מן המקדש.

מקדש מעט - בית המקדש ובית הכנסת: קדושת בית הכנסת מן התורה ונרמזת בביטוי "מקדשיכם" שבתורה. ביאור שיטת הרמב"ם בבחינות השונות של קדושת בית הכנסת. ביאור שיטת הרמב"ן הסובר שאין קדושה בבית הכנסת. אין הוא תשמישי קדושה אלא תשמישי מצוה. מורא מקדש ומורא בית הכנסת וההבדל ביניהם.

בית עבודה ובית לה'

בספרים מדויקים, לשון הרמב"ם בהגדרת המצוה היא¹:

והמצוה העשרים, הציווי שנצטוינו לעשות בית עבודה בו תהיה ההקדשה והבערת האש תמיד, ואליו תהיה הפניה ובו תהיה החגיגה וההתקבצות בכל שנה כמו שיתבאר, והוא אמרו יתעלה: "ועשו לי מקדש".

ובהלכות בית הבחירה אשר בספר הי"ד החזקה כתב (פ"א ה"א):

מצות עשה לעשות בית לה' מוכן להיות מקריבים בו הקרבנות וחוגגין אליו שלש פעמים בשנה, שנאמר: "ועשו לי מקדש".

שתי הערות יש להעיר על לשונות אלו:

- א. מדוע לא קרא הרמב"ם לבית בשמו: "בית המקדש" או "בית הבחירה", כלשון חז"ל וכפי שהביאה הרמב"ם בכמה מקומות²?
- ב. מה משמעות שינוי הלשון מ"בית עבודה" שבספר המצוות ל"בית לה'" שבי"ד החזקה?

נראה שאת הגדרת המצוה בי"ד החזקה לקח הרמב"ם מלשונו של שלמה המלך (דברי הימים ב' ב', ג'-ה') בדבריו אל חירם מלך צור³:

הנה אני בונה בית לשם ה' אלהי להקדיש לו להקטיר לפניו קטרת סמים ומערכת תמיד ועלות לבקר ולערב לשבתות ולחדשים ולמועדי ה' אלהינו לעולם זאת על ישראל. והבית אשר אני בונה גדול כי גדול אלהינו מכל האלהים. ומי יעצר כח לבנות לו בית כי השמים ושמי השמים לא יכלפלהו ומי אני אשר אבנה לו בית כי אם להקטיר לפניו.

יש להבין מדוע שלמה המלך לא פונה אל חירם בלשון התורה שאמרה (שמות כ"ה, ח'): "ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם", והיה לו לומר לחירם: "הנה אני עושה מקדש לה' לשכון בתוכו".

בדרך הפשט נראה לומר ששלמה חשש שהדברים לא יתפרשו כראוי. אם היה אומר "מקדש", היה חירם מבין ששלמה בונה מקדש ככל המקדשים שהוא מכיר, שנעשו לעבודה זרה. גם הביטוי "בית לה'" אינו מובן דיו ויכול להתפרש על ידי חירם שאכן האלהים יושב בתוכו. על כן שלמה מבאר את דבריו: "בית לשם ה'", ומיד מפרש הוא את דבריו: "להקדיש לו להקטיר לפניו".

שלמה המלך בחר "לתרגם" את ציווי התורה:

¹ השתמשנו בלשון מהדורת הרב קאפח זצ"ל המובאת לצד הלשון הערבית. ברפוסים ראשונים נדפס: "מצוה כ' היא שצונו לבנות בית הבחירה לעבודה...", ובמהדורת הרב חיים העליר זצ"ל כבר תיקן וכתב: "מצוה כ' היא שצונו לבנות בית עבודה...". ולקמן (עמ' יד) נבאר ההבדל בין "לבנות" לבין "לעשות".

² כמובא לקמן בפרק "בית המקדש" ו"בית הבחירה".

³ יש הבדל בין המובא במלכים א', ה' י"ז-י"ט לבין הפסוקים מדברי הימים ב' המובאים כאן וצ"ע.

"ועשו" - אני בונה.

"לי" - לשם ה'.

"מקדש" - בית הקדוש לו להקטיר לפניו וגו'.

אף הרמב"ם ראה לנכון לפרט תפקידו של הבית קודם שיקרא לו בשמו "מקדש", שכן שם זה כשלעצמו, עלול להתפרש שלא כראוי⁴.

בספר המצוות שינה הרמב"ם את שם הבית ל"בית עבודה". נראה שבספר המצוות למניינא קא נחית ורצונו להדגיש שהציווי לבנות בית כולל גם את הכלים שנועדו לעבודת המקדש, ואין למנות את הציוויים לעשות את הכלים כמצוות בפני עצמן, כפי שקבע בדבריו במצוה זו. על כן קרא לבית "בית עבודה" שם המבטא את היות הכלים חלק מן הבית. "בית לה" - לעומת זאת יכול להתפרש גם כמקום להשראת שכינה ולהתפלל לכיוונו, והעבודה בו היא ענין נוסף הראוי להמנות בפני עצמו. כדי להוציא ממחשבה זו קרא שמו "בית עבודה".

בית המקדש ובית הבחירה

שאלות על לשונות הרמב"ם

שני שמות עיקריים יש לבית ה': "בית המקדש" ו"בית הבחירה".
במנין הקצר שעל סדר המצוות כתב:

כ - לבנות בית הבחירה שנאמר: "ועשו לי מקדש".

לעומת זאת ברמזים שעל סדר הלכות הי"ד החזקה בריש הלכות בית הבחירה כתב:

לבנות מקדש.

יש להבין מה ראה הרמב"ם לשנות שם הבית ממקום למקום.
באותו ענין ראוי לציין שאף כי שם ההלכות העוסקות במצוה זו ב"ד החזקה הוא הלכות בית הבחירה, לא נזכר בהלכות אלו שם זה אפילו פעם אחת, כי אם **מקדש**.
דוקא בהלכות מלכים הביא הרמב"ם לשון חכמים שקראוהו "בית הבחירה" (פ"א ה"א):

שלש מצוות נצטוו ישראל בשעת כניסתן לארץ, למנות להם מלך, שנאמר:
"שום תשים עליך מלך" (דברים י"ז, ט"ו), ולהכרית זרעו של עמלק,
שנאמר: "תמחה את זכר עמלק" (דברים כ"ה, י"ט), ולבנות בית הבחירה,
שנאמר: "לשכנו תדרשו ובאת שמה" (דברים י"ב, ה').

מלבד שינוי השם שבהלכה זו, גם המקור למצוה שונה ממה שכתוב בהלכות בית הבחירה⁵.
בהלכות בית הבחירה מקור המצוה הוא בפסוק (שמות כ"ה, ח'):

⁴ לשון הרמב"ם "בית לה" מוכן להיות מקריבים בו הקרבנות" לקוחה כנראה מהתרגום לפסוק בדברי הימים: "למהוי אתר מזומן לאסקא קדמהי".

וְעָשׂוּ לִי מִקְדָּשׁ.

ובהלכות מלכים מקור המצוה הוא בפסוק (דברים י"ב, ה'): :

לְשָׁכְנוּ תִדְרָשׁוּ וּבָאתָ שָׁמָּה.

על דברים אלו יש להוסיף את הערתו של "צפנת פענח" (על הרמב"ם, מהדורה תניינא, ע"ז ע"א): :

גבי גדר מקדש אם המצוה היא הבנין או שיהא מקדש ועי' סנהדרין דף כ' דשם נקט "לבנות", ורבינו בהלכות בית הבחירה נקט "לעשות" ובהלכות מלכים נקט "לבנות".

ויש להבין מה מקור שינוי זה.⁶

שאלה נוספת העשויה לשפוך אור על שיטת הרמב"ם בהבנת עניינו של בית המקדש, נוגעת להבדל בין מורה נבוכים לבין הי"ד החזקה. בשני ספרים אלו חילק הרמב"ם את כלל מצוות התורה לי"ד חלקים. ברוב הקבוצות החלוקה שוה בשני הספרים ובמיעוטן החלוקה שונה. נראה שאופיו המיוחד של כל ספר הוא המקור ממנו נובעים השנויים. אחד מן השינויים הוא בענין בית הבחירה. בתחילת הלכות הי"ד החזקה הגדיר הרמב"ם את חלוקת המצוות לי"ד ספרים ובתוך דבריו כתב:

ספר שמיני אכלול בו מצוות שהם בבנין המקדש וקרבנות צבור התמידין, וקראתי שם ספר זה **ספר עבודה**.
ספר תשיעי אכלול בו מצוות שהם בקרבנות היחיד, וקראתי שם ספר זה **ספר קרבנות**.

במורה נבוכים החלוקה שונה (ח"ג פל"ה): :

הקבוצה העשירית כוללת את המצוות התלויות במקדש וכליו ועובדיו והם המצוות אשר מנינים **במצות ספר עבודה**...
הקבוצה האחת עשרה כוללת את המצוות התלויות בקרבנות והם רוב המצוות אשר מנינים **בספר עבודה וספר קרבנות**.

יש להבין מדוע בספר עבודה אשר בי"ד החזקה כלל הרמב"ם את בית המקדש עם קרבנות הציבור, ואילו במורה נבוכים ייחד לבית המקדש קבוצה בפני עצמה, ולכלל הקרבנות - הציבור והיחיד - קבוצה בפני עצמה.

⁵ עיי' לחם משנה בהלכות מלכים פ"א ה"א שהעיר על כך.

⁶ בספרים מדויקים של ספר המצוות יש גרסאות שונות. במהדורת הרב חיים העליר זצ"ל כתב "לבנות", ובמהדורת הרב קאפח זצ"ל כתב "לעשות". הלשון הערבי (המובאת במהדורה זו) הוא "בעמל" ולשון זו מתאים לתרגומה "לעשות".

המקדש של ספר שמות ובית הבחירה של ספר דברים

כאמור, בשני מקומות הביא הרמב"ם את המצוה לבנות בית לשם ה'. האחד בריש הלכות בית הבחירה והשני בריש הלכות מלכים. בהלכות בית הבחירה כתב (פ"א ה"א):

מצות עשה לעשות בית לה' מוכן להיות מקריבים בו הקרבנות וחוגגין אליו שלש פעמים בשנה, שנאמר "ועשו לי מקדש". וכבר נתפרש בתורה משכן שעשה משה רבינו והיה לפי שעה, שנאמר "כי לא באתם עד עתה וגו'" (דברים י"ב, ט').

ובהלכות מלכים כתב (פ"א ה"א):

שלש מצוות נצטוו ישראל בשעת כניסתן לארץ, למנות להם מלך, שנאמר: "שום תשים עליך מלך", ולהכרית זרעו של עמלק, שנאמר: "תמחה את זכר עמלק", ולבנות בית הבחירה, שנאמר: "לשכנו תדרשו ובאת שמה".

ממוצא דבר אנו למדים שבשני מקומות ציוותה התורה לבנות בית לה', בספר שמות ובספר דברים. יש להבין איזו בחינה באה לידי ביטוי בכל מקום. בנוסף לכך יש להבין כיצד התאים הרמב"ם את הפסוקים להלכות. התבוננות בפרשיות בהן הובאו הציוויים על המקדש מעמידה אותנו על יסודי הדברים. בשמות כ"ה (א'-ט') נאמר:

וידבר ה' אל משה לאמר. דבר אל בני ישראל ויקחו לי תרומה מאת כל איש אשר ידבנו לבו תקחו את תרומתי. וזאת התרומה אשר תקחו מאתם זהב וכסף ונחשת... ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם. ככל אשר אני מראה אותך את תבנית המשכן ואת תבנית כל כליו וכן תעשו.

ובדברים י"ב (ב'-י"א) נאמר:

...אבד תאבדון את כל המקומות אשר עבדו שם הגוים אשר אתם ירשיתם אתם את אלהיהם על ההרים הרמים ועל הגבעות ותחת כל עץ רענן. ונתפתם את מזבחתם ושבתם את מצבתם ואשרייהם תשרפון באש ופסילי אלהיהם תגדעו ואת שמם מן המקום ההוא. לא תעשו כן לה' אלהיכם. כי אם אל המקום אשר יבחר ה' אלהיכם מפל שבטיכם לשום את שמו שם לשכנו תדרשו ובאת שמה... והיה המקום אשר יבחר ה' אלהיכם בו לשפן שמו שם שמה תביאו את כל אשר אנכי מצוה אתכם...

בספר שמות אנו בעשייתנו גורמים לשכינה שתבוא: "ועשו לי מקדש ומתוך כך וישכנתי בתוכם".

בספר דברים השכינה הנמצאת היא הגורמת לנו שנבוא לעשות את הבית שם: "...אל המקום אשר יבחר ה'..." ומתוך כך "לשכנו תדרשו ובאת שמה".

ההבדל מובן. הרי בספר שמות הציווי המיידית היה על המשכן אשר במדבר שאף הוא כלול במצוה, ובאותה שעה היה המשכן עיקר הציווי. המדבר אינו המקום אשר בחר ה'. ישראל הם המקדשים את האהל ועושים אותו למשכן לשכינה, הכל מלמטה למעלה. בספר דברים (י"ב, א') כותרת הפרשה היא:

אַלֶּה הַחֲקִים וְהַמְשָׁפְטִים אֲשֶׁר תִּשְׁמְרוּן לַעֲשׂוֹת בְּאַרְץ אֲשֶׁר נָתַן ה' אֱלֹהֵי אֲבֹתֵיךָ לְךָ לְרִשְׁתָּהּ כֹּל הַיָּמִים אֲשֶׁר אֲתֶם חַיִּים עַל הָאָדָמָה.

שם בארץ נמצא המקום הנבחר על ידי ה'. עלינו לדרוש את המקום הזה, לבוא אליו ולבנות בו בית עולמים. הבחירה האלוקית - השכינה - ממנה מתחיל התהליך. מלמעלה למטה. מתוך כך נבין את דרכו של הרמב"ם בהבאת הפסוקים. ספר עבודה עוסק בעבודת קרבנות הציבור וראשיתו בבנין בית הבחירה שהוא מקום העבודה. עבודת המקדש החלה במשכן שעשה משה שהיה "לפי שעה", על פי הציווי שנאמר בפסוק "ועשו לי מקדש", והמשיכה בגלגולים שונים של המשכן, עד לבית עולמים במקום אשר יבחר ה'. על כן בחר הרמב"ם להביא בהלכות אלו את הפסוק "ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם", הכולל גם את המשכנים שבדרך לבית עולמים. ספר שופטים עוסק במנהיגות של העם בארץ ישראל, וסיומו בהלכות מלכים. הלכות אלו עוסקות בהגשמת האידיאל של הופעת המלוכה בארץ ישראל הבאה לידי ביטוי בין השאר בבנין הבית במקום אשר יבחר ה'. על כן בחר הרמב"ם להביא בהלכות אלו את הפסוק "לשכנו תדרשו ובאת שמה", המדבר על בנין הבית במקום אשר יבחר ה'.

שתי בחינות לבית המקדש

יש בית מקדש של מעלה. בית במקום אשר יבחר ה', "גיא חזיון", שכל החושים עומדים ממנה (איכה רבה פתיחה כ"ד), מקום המבטא את האידיאלים הנשגבים של האומה. זהו בית הבחירה. ויש בית מקדש של מטה. מקום של עבודה המבטא את הדרך ההתפתחותית העולה מלמטה ומתקדמת אל עבר האידיאלים הנשגבים של האומה. זהו בית המקדש. חידוש יש בדבר שאותו בית במקום אשר יבחר ה' משמש לשניהם. הוא גם מקום האידיאל, וגם מקום העבודה. יש בו בחינה של גילוי חדש הבא אחר דרישה:

כי אם אל המקום אשר יבחר ה'... לשכנו תדרשו ובאת שמה.

ומאידך יש בו בחינה של המשך מן המשכן שעשה משה דרך הגלגל, שילה, נב וגבעון ועד לבית עולמים. כנשמה הנכנסת לגוף ופועלת בעולם כך היא דרך ירידת השכינה לבית המקדש.

הנשמה קודמת לגוף והאידיאל הגדול קודם להתגשמותו בגוף. אף על פי כן משנכנסה הנשמה לגוף ויורדת לעולם מתחיל תהליך של התפתחות וגדילה, וקמעה קמעה מגלה האדם את נשמתו, חלק אחר חלק. משהגיע לשיא גילוי נשמתו אז מתגלה האידיאל הקדום והראשוני.

כך השכינה והמקדש. שיא גילוי השכינה הוא במקום אשר יבחר ה'. אנו מגיעים אל המקום בדרך של גדילה והתפתחות ממשכן לפי שעה ועד לבית עולמים. אף כי השכינה כבר נמצאת אנו פועלים לגילוייה "לשכנו תדרשו ובאת שמה"⁷.

ביאור לשונות הרמב"ם

"בית המקדש" ו"בית הבחירה"

"בית המקדש" מציין מקום המוכן לעבודה⁸.

כן דרכו של הרמב"ם בהגדרת דברים השייכים אל המקדש.

בהלכות כלי המקדש פ"א ה"א כתב:

מצות עשה לעשות שמן המשחה שיהיה מוכן לדברים שצריכים משיחה בו, שנאמר: "ועשית אותו שמן משחת קודש".

ושם פ"ג ה"א כתב:

זרע לוי כולו מובדל לעבודת המקדש, שנאמר: "בעת ההיא הבדיל ה' את שבט הלוי". ומצות עשה להיות הלויים פנויין ומוכנין לעבודת המקדש בין רצו בין שלא רצו, שנאמר: "ועבד הלוי הוא את עבודת אהל מועד".

ועוד שם פ"ד ה"א:

הכהנים הובדלו מכלל הלויים לעבודת הקרבנות, שנאמר: "ויבדל אהרן להקדישו קדש קדשים", ומצות עשה היא להבדיל הכהנים ולקדשם ולהכינם לקרבן, שנאמר: "וקדשתו כי את לחם אלהיך הוא מקריב".

ובדומה לזה הגדיר את בית המקדש:

⁷ שתי הבחינות המתגלות במקדש: הבחירה האלוקית במקום מחד ועשייתן של ישראל את המקדש מאידך, בחינות אלו מתגלות גם בעניינים נוספים של תורה.

על עם ישראל נאמר: "כי עם קדוש אתה לה' אלהיך ובך בחר ה' להיות לו לעם סגולה" (דברים י"ד, ב'), ופרש"י: "כי עם קדוש אתה - קדושת עצמן מאבותיך. ועוד, 'ובך בחר ה'". ובאר את דברי רש"י המהר"ל בגור אריה, שיש כאן שתי בחינות, האחת - הקדושה הבאה מעצמם בבחירתם, והשנייה - הבחירה האלוקית בהם.

ארץ ישראל אף היא נבחרה עוד מראשית הבריאה, ואף על פי כן צריך לכבשה על מנת שתתגלה קדושתה (עיי' ברמב"ם ריש הלכות תרומות).

⁸ אפשר לראות הגדרה זו בתרגום על דברי הימים ב' ב', ג', על הפסוק: "הנה אני בונה בית לשם ה' אלהי להקדיש לו להקטיר לפניו" - "הא אנא בני בית מקדשא לשמא דה' אלהי לאתקדשא ליה למהוי אתר מזומן לאסקא קדמהי".

מצות עשה לעשות בית לה' מוכן להיות מקריבים בו הקרבנות... שנאמר:
"ועשו לי מקדש".

לעומת זאת השם "בית הבחירה" מבטא את הבית במקום אשר בחר ה'. מלשון הרמב"ם בספר המצוות משמע שדוקא בית הבחירה גורם למצוה להכלל בכלל תרי"ג מצוות. זו לשונו שם:

מצוה כ' היא שצונו לבנות בית עבודה... והוא אמרו יתעלה "ועשו לי מקדש". ולשון ספרי, שלש מצוות נצטוו ישראל בעת כניסתן לארץ, למנות להם מלך ולבנות להם בית הבחירה ולהכרית זרעו של עמלק, הנה התבאר שבנין בית הבחירה מצוה בפני עצמה.

ויש להבין דברי הספרי המובאים כאן, שהרי על המקדש נצטוו כבר במדבר בפסוק "ועשו לי מקדש" שהוא מורה על מצוה זו. הנראה מדברי הספרי הוא, שאמנם על המקדש נצטוו במדבר, אבל חידוש נחחדש בכניסתן לארץ והוא הציווי על בית הבחירה, דהיינו לבנות בית במקום אשר יבחר ה'. חידוש זה הוא הקובע את המצוה כמצוה בפני עצמה. מדקדוק הלשון משמע שמצד הפסוק "ועשו לי מקדש" בלבד, היינו אומרים שעשיית המקדש אינה מצוה בפני עצמה, והיינו כוללים אותה במצוות העבודה והעליה לרגל. לעומת זאת המצוה לבנות את הבית במקום אשר יבחר ה' אינה הכנה והכשר לאיזו מצוה אחרת, אלא היא ערך בפני עצמו הראוי להמנות כמצוה בפני עצמה. מובן, אפוא, מדוע בספר העבודה נקט הרמב"ם בשם "מקדש", המציין את המקום המוכן לעבודה, ואילו בספר שופטים בהלכות מלכים הביא את בנין בית הבחירה כחלק מג' מצוות שנצטוו ישראל בכניסתן לארץ (כפי שהתבאר לעיל).

לפי זה יש להבין את המניינים שבראש הי"ד החזקה. המנין הקצר שעל סדר המצוות עניינו להגדיר את המצוה באופן שיובן מדוע היא מצוה בפני עצמה במנין תרי"ג המצוות. על כן כתב הרמב"ם:

לבנות בית הבחירה.

ואילו במנין על סדר ההלכות, במצוות הכלולות בספר עבודה כתב:

לבנות מקדש.

ביאור זה מגדיל את השאלה מדוע, אם כן, נתן הרמב"ם את השם "הלכות בית הבחירה" להלכות בספר עבודה העוסקות בבנין המקדש. התשובה לשאלה זו נוגעת להבדל בין מורה נבוכים לבין הי"ד החזקה במיקומה של מצות בנין בית המקדש. כפי שראינו לעיל, במורה נבוכים מצות בנין המקדש היא קבוצה בפני

עצמה וכל הקרבנות מהוים קבוצה אחרת בפני עצמה. ב"ד החזקה מצות בנין בית המקדש היא חלק מספר עבודה, העוסק בעבודת קרבנות הציבור. במורה נבוכים נבחן בית המקדש בטעמי מצוותיו. הטעם קשור לבנין בית במקום אשר יבחר ה' בדוקא. כך כתב הרמב"ם במורה נבוכים (ח"ג פל"ב):

...סוג זה של עבודה, כלומר הקרבת הקרבנות, ואף על פי שהן לשמו יתעלה הרי לא נצטוינו כפי שהיה בתחילה, כלומר להקריב בכל מקום ובכל זמן ולא להקים היכל היכן שיזדמן, ולא יהיה המקריב מי שיזדמן, החפץ ימלא ידו, אלא כל זה נאסר ונקבע בית אחד אל המקום אשר יבחר ה' ואין להקריב בזולתו...

ושם פרק מ"ה:

וכן אין ספק לדעתי כי אותו המקום אשר קדש אברהם אבינו בחזון היה ידוע אצל משה רבינו ואצל רבים, כי אברהם כבר צוה אותם שיהא זה בית עבודה, כמו שבאר המתרגם ואמר, "ופלח וצלי אברהם תמן באתרא ההוא ואמר קדם ה', הכא יהון פלחין דריא וגו'". אבל מדוע לא הזכירו בפירושו בתורה ולא ייחדו אלא נרמז עליו ונאמר: "אשר יבחר ה' וגו'", יש בכך לדעתי שלש חכמות... והשלישית, והיא היותר חשובה, כדי שלא יבקש כל שבט שיהא זה בנחלתו ויכבוש אותו, ויהיה שם מן המחלוקת והקטטה, כמו שאירע בדרישת הכהונה. ולפיכך בא הצווי שלא יבנה בית הבחירה כי אם אחר הקמת מלך, כדי שתהא ההחלטה ביד אחד, ויסתלקו הקטטות כמו שבארנו בספר שופטים.

נמצינו למדים שהקמת היכל במקום אשר יבחר ה' היא ערך העומד לעצמו. ערך מוסף יש למקום שמשמש הוא גם כבית עבודה. על כך התפלל אברהם אבינו באמרו: "הכא יהון פלחין דריא וכו'".

בחלק א' מספרנו זה למדנו שהפסוקים הפותחים את הספרים ב"ד החזקה, וכן ההלכות המסיימות את הספרים, נקבעו על פי חלוקת המצוות לקבוצות בספר מורה נבוכים. חלוקה זו לא נקבעה על פי עקרונות הלכתיים אלא על פי ההבנה לאיזו השקפה או מידה טובה מביאה אותנו המצוה.

נראה להוסיף שאף שם ההלכות הנמצא בכותרת הספר נקבע על פי חלוקת מורה נבוכים. שם ההלכות אינו חלק מן ההלכות. על כן קרא הרמב"ם להלכות אלו "הלכות בית הבחירה", שם המבטא את האידיאל של בנין בית במקום אשר יבחר ה', כאמור בספר מורה נבוכים.

"לבנות" ו"לעשות"

הזכרנו לעיל את הערת "צפנת פענח" על ההבדל בין הלכות בית הבחירה בהן נקט הרמב"ם לשון "לעשות בית", לבין הלכות מלכים בהן נקט לשון "לבנות בית הבחירה"⁹. דברי הרמב"ם בהלכות מלכים לקוחים מן ה"ספרי" (ראה, ט"ו) זו לשונו:

שלש מצוות נצטוו ישראל בשעת כניסתם לארץ... לבנות בית הבחירה.

יש להבין מדוע שינה ה"ספרי" (ובעקבותיו הרמב"ם) מלשון הכתוב "ועשו לי מקדש"¹⁰ ונקט לשון "לבנות".

ב"מורה נבוכים" יש התייחסות של הרמב"ם לפועל "עשה" ומדבריו נוכל ללמוד על סגנון דבריו בענייננו. זו לשונו שם (ח"ב פ"ל):

וממה שאתה צריך להתבונן בו ארבעת הלשונות אשר נאמרו ביחוס השמים לה', והם 'ברא' ו'עשה' ו'קנה' ו'אל'. אמר 'ברא אלהים את השמים ואת הארץ', ואמר 'ביום עשות ה' אלהים ארץ ושמים"... אבל המציאות הזו המיוחדת לכללות העולם שהוא השמים והארץ הרי הונח לו 'ברא', לפי שהוא לדעתנו המצאה מן ההעדר. ואמר גם 'עשה' לצורותיהן המיניות אשר נתנו להן, כלומר טבעיהן.

הבריאה היא יש מאין והעשיה היא נתינת צורה וטבע בחומר.

כשאנו אומרים 'לבנות בית', הדגש הוא על המקום, שקודם לכן לא היה בו בית והבניה ממציאה אותו שם. לעומת זאת כשאנו אומרים 'לעשות בית', פירושו לקחת חומרים ולעשות מהם בית. הדגש הוא על נתינת צורה חדשה לחומרי הבניה.

בבנית המשכן בא הציווי לעשותו אחר הציווי לקחת תרומה את כל החומרים מהם עתידים לעשות משכן. המקום אינו קדוש ולכן הדגש הוא על עשיית המשכן מתרומות בני ישראל. המצוה היא לקדש את תרומתם על ידי שנותנים בחומרים צורה חדשה וטבע חדש של משכן. על כן אמר הכתוב "ועשו לי מקדש", והרמב"ם, בעקבות הכתוב, הגדיר את המצוה בספר עבודה באופן הכולל גם את המשכן, ועל כן לשונו שם היא (הלכות בית הבחירה פ"א ה"א):

מצות עשה לעשות בית לה' מוכן להיות מקריבים בו הקרבנות וחוגגין אליו שלש פעמים בשנה, שנאמר "ועשו לי מקדש", וכבר נתפרש בתורה משכן שעשה משה רבינו והיה לפי שעה שנאמר "כי לא באתם עד עתה וגו'".

⁹ "צפנת פענח" באר את ההבדל, ש"לבנות" משמע שהבניה היא המצוה ו"לעשות" משמע שהעיקר שיהא מקדש, דהיינו, השאלה היא האם מעשה הבנין עיקר או התוצאה עיקר. אפשר שבעומק, מתאחדים דבריו עם הדברים דלקמן.

¹⁰ בתנחומא (כי תצא, י"א) מובא: "רבי עזריה ורבי יהודה בר סימון בשם רבי יהודה בר אלעאי אומר: על שלשה דברים נצטוו ישראל בכניסתן לארץ, למנות עליהם מלך ולבנות להם בית הבחירה ולהכרית זרעו של עמלק... לבנות להם בית הבחירה, דכתיב 'ועשו לי מקדש'. דברים אלו מבליטים את השאלה בדבר השינוי שבין לשון התורה לבין לשון חכמים.

בבנין בית הבחירה הדגש הוא על בית במקום אשר יבחר ה', שבמקום מיוחד זה יש לבנות בית. על כן כשהגדירו חז"ל (ובעקבותיהם הרמב"ם) את החידוש שהתחדש במצוה זו בכניסתם של ישראל לארץ, נקטו לשון "לבנות בית הבחירה".

המשכן ובית המקדש

אחר שהגדיר הרמב"ם את המצוה לבנות בית המוכן להקרבת קרבנות ושאר עניינים, הביא את ההסטוריה של כל המשכנים שהיו בדרך עד לבית עולמים. זו לשון הרמב"ם (הלכות בית הבחירה פ"א ה"א, ב'):

מצות עשה לעשות בית לה' מוכן להיות מקריבים בו הקרבנות וחוגגין אליו שלש פעמים בשנה, שנאמר: "ועשו לי מקדש". וכבר נתפרש בתורה משכן שעשה משה רבינו והיה לפי שעה, שנאמר: "כי לא באתם עד עתה וגו'". כיון שנכנסו לארץ העמידו המשכן בגלגל ארבע עשרה שנה שכבשו ושחלקו, ומשם באו לשילה ובנו שם בית של אבנים ופרשו יריעות המשכן עליו ולא היתה שם תקרה, ושס"ט שנה עמד משכן שילה, וכשמת עלי חרב ובאו לנוב ובנו שם מקדש, וכשמת שמואל חרב ובאו לגבעון ובנו שם מקדש, ומגבעון באו לבית העולמים. וימי נוב וגבעון שבע וחמשים שנה.

והקשה בספר "חידושים וביאורים" לאדמו"ר מלובביץ' בהלכות בית הבחירה (סי' ב'):

וקשה מכיון שהרמב"ם הוא ספר של הלכות למאי נפקא מינה להלכה, אריכות זו שהעמידו את המשכן בגלגל ואחר כך בשילה, נוב וגבעון, הרי לכאורה אין זה אלא סיפור מדברי ימי ישראל? הן אמת שמקורו של הרמב"ם בדבר סדר הבנינים וכו' הוא מהמשנה במסכת זבחים, אבל במשנה ישנם כמה ענינים שאינם הלכות מה שאין כן ספר היד של הרמב"ם שאינו אלא הלכות פסוקות.

נראה שיסוד חשוב לפנינו בלימוד המצוות.

יש פסוקים שיש בהם ציווי שמצד עצמו אינו ראוי להכלל בכלל תרי"ג מצוות. אף על פי כן, כיון שיש ענין הכלול בפסוק והוא ראוי להמנות בכלל המצוות, הרי שהפסוק על כל מרכיביו מהווה מצוה במנין המצוות.

למשל הפסוק (שמות כ"ג, כ"ה) "וַעֲבַדְתֶּם אֶת ה' אֱלֹהֵיכֶם" אינו ראוי להכלל במנין תרי"ג מצוות, שכן הציווי בו הוא ציווי כולל. משמעותו של הציווי היא לקיים את כל המצוות, והרי נצטוונו בכל מצוה ומצוה בציווי בפני עצמו. אף על פי כן, כיון שכלולה בפסוק זה מצות התפילה, והיא הרי אינה כלולה באיזו מצוה מכלל תרי"ג המצוות, על כן פסוק זה מהווה מצוה.

הנפקא מינה היא שהתפילה נחשבת לעבודה והיא מקבלת את תכונותיה של עבודה.

בחלק א' של ספרנו זה ראינו שההלכה "מצות עשה להתפלל בכל יום" (הל' תפילה פ"א ה"א) נגזרת מתכונת העבודה שבתפילה, וכבר במנין הקצר שעל סדר המצוות הגדיר הרמב"ם מצוה זו "לעבדו בכל יום בתפילה" (עשה ה').

אף בנידון דידן יש לומר שהפסוק "ועשו לי מקדש", אשר במקומו הוא ציווי על המשכן, לא היה נכלל מצד עצמו במנין תרי"ג המצוות, שכן אינו ציווי לדורות ואינו אלא הכשר לעבודת הקרבנות. אף על פי כן כיון שכלול בציווי זה גם בנין בית הבחירה, ובית במקום אשר יבחר ה' הוא בעל ערך עצמי, על כן נמנה הפסוק על כל מרכיבו - המשכן שעשה משה וכל המשכנים שבדרך לבית הבחירה - כמצוה בכלל תרי"ג המצוות.

מצות בנין בית לה' - "ועשו לי מקדש" - ציווי אחד הוא לכל הדורות והוא כולל את כל הבניינים (גם הבניינים הקודמים, כלשון "חידושים ובאורים" הנזכר לעיל).

בעומק הענין יש לומר, שבנין בית עולמים הוא תהליך התפתחותי אשר ראשיתו במשכן "לפי שעה", ועובר דרך משכן הגלגל ובית בשילה ומקדש בנב וגבעון ועד לבית עולמים במקום אשר יבחר ה'.

בית עולמים הוא קומה שלימה, הכוללת בתוכה את כל מה שנעשה בדרך אליה¹¹.

העומק הרעיוני של יסוד זה יש לו גם נפקא מינא להלכה.

זו לשון "חידושים ובאורים" להלכות בית הבחירה (סי' ב'):

פסק הרמב"ם (בית הבחירה פ"ז ה"י) "ואסור לאדם שיעשה בית תבנית היכל, אכסדרא תבנית אולם, חצר כנגד העזרה", ומכיון שכל הבניינים שהרמב"ם מונה היה להם דין מקדש ובכל אחד מהם נתקיימה המצוה ד"ועשו לי מקדש"... יש לומר שהאסור לעשות "בית תבנית כו'" חל גם על התבנית דהמשכן, דמשכן שילה ודנוב וגבעון.

¹¹ האמירה שכל הבניינים הם קומה אחת שלימה, רומזת להבנה פנימית של הדברים. נקדים בשתי שאלות על הגמרא והרמב"ם.

א. המשכן בגלגל עמד י"ד שנים. המקור לכך נמצא בגמרא (זבחים ק"ח ע"ב) שהוכיחה שהכיבוש נמשך שבע שנים, ושואלת הגמרא: "ושבע שחלקו מנלך?", ועונה הגמרא, "איבעית אימא, מדשבע שכבשו, שבע נמי שחילקו", ופרש"י: "סברא בעלמא היא". וכתב על זה בספר "אור הישר": "לע"ד בלתי מובן הסברא לתלות זה בזה", ואמנם הדבר צריך עיון.

ב. הגמרא בזבחים (ק"ט ע"א) אומרת: "שלוש בירות הן, שילה, ונוב וגבעון ובית עולמים", ופרש"י: "נוב וגבעון - חדא חשיב לה". ויש להבין מדוע. גם במנין שנות המשכנים אמרו (שם ק"ח ע"ב): "ימי אהל מועד שבנוב וגבעון חמשים ושבע", ויש להבין מדוע כללו שניהם במנין אחד ולא פרטו ימי כל משכן בפני עצמו. גם לשון הרמב"ם (בהלכה ב') צריכה עיון, שאחר שהזכיר את בית עולמים חזר למנין שנות משכן דנוב וגבעון.

נראה לומר בסדרן של המשכנים, שהמשכן במדבר היה ענין בפני עצמו והוא שייך למסע ישראל במדבר. בדומה לזה היה משכן שילה המשכן של ארץ ישראל (ושנותיו הרבות יוכיחו).

הגלגל ונוב וגבעון שייכים לתקופות מעבר. הגלגל הוא מעבר מן המדבר לארץ ישראל ונוב וגבעון הם מעבר מן המשכנים בארץ למקדש בירושלים (עיי' בדקדוק לשון הרמב"ם שכינה אותם "מקדש").

בשפה פנימית יותר יש לומר שהגלגל הוא בבחינת דעת (שהיא מעבר בין ג"ר לבין ז"ת) והדעת כוללת חסד וגבורה ועל כן הגלגל מחולק לשנים (כמרומז בשמו), לשבע שכבשו ולשבע שחילקו, וכיון שח"ג שוים הם על כן אמרו "מדשבע שכבשו שבע נמי שחילקו". נב וגבעון הם בבחינת נצח והוד, תרי פלגי דגופא דכחדא חשיב לה והם המעבר ממשכן שילה (בחינת תפארת) לבית עולמים (בחינת יסוד ומלכות - ציון וירושלים).

המקדש וכליו

שיטת הרמב"ם ושיטת הרמב"ן מניין המצוות

כתב הרמב"ם במצוה זו:

וכבר בארנו (שורש י"ב) שזה הכלל כולל מינים רבים, שהם המנורה והשולחן והמזבח וזולתם כולם מחלקי המקדש, והכל יקרא מקדש.

וזו לשונו בשורש י"ב:

השורש השנים עשר שאין ראוי למנות חלקי המלאכה מהמלאכות שבא הציווי בעשייתם כל חלק וחלק בפני עצמו. ידוע שאנחנו נמצא פעמים שנצטוינו על מעשה מן המעשים, ואחרי כן יבוא הכתוב לבאר איכות המעשה ההוא ויבאר השם שזכר ויאמר על מה שהוא נופל, אם כן אין ראוי שימנה כל ציווי שבא באותו הבאור מצוה בפני עצמה. כמו "ועשו לי מקדש", שזה מצות עשה אחת מכל המצוות והוא שיהיה לנו בית מוכן יבואו אליו ויחוגו בו, ובו תהיה ההקרבה ובו יהיה הקבוץ במועדים, ואחר כך בא לתאר חלקיו ואיך יעשה, ואין ראוי שימנה כל מה שאמר בו "ועשית" מצוה בפני עצמה.

דעתו של הרמב"ם שהציוויים על עשיית כלי המשכן והמקדש אינם אלא פירוט לצייווי הכולל: "ועשו לי מקדש", שכן אין הכלים אלא חלקים מחלקי המקדש, ועל כן אין למנות עשיית הכלים כמצוות בפני עצמן. משל למה הדבר דומה, לגוף האדם ואבריו, שהכל אחד הוא והגוף כולל את האברים¹².

הרמב"ן בהשגותיו לספר המצוות במצוות עשה ל"ג (שהיא מצות לבישת בגדי כהונה) כולל בתוך דבריו השגה על הנחה זו של הרמב"ם. מקבל הוא את מסקנת הרמב"ם שלא למנות עשיית השולחן, המנורה והמזבח כמצוות בפני עצמן, אלא שחולק הוא על טעמו של הרמב"ם.

וזו לשונו שם (על פי דפוסים מדוייקים):

...ולכן לא נמנה אנחנו עשיית השולחן והמנורה והמזבח מצוה, מפני שנצטוינו לשום לחם לפני ה' תמיד, וצוה אותנו בהכשר העבודה הזאת שהיא לשום אותו בשולחן מתואר כן, ושיסודר עליו בענין כן. וציוונו

¹² עיי' אגרת הרמב"ם לבנו (מובא בתורה שלמה לשמות כ"ה, אות ס"ט): "ודע בני אברהם, ירחמך האל יתברך, כי המשכן וכליו בא המשל בו על גוף נכבד, והתחיל בארון אשר הוא הלב בלי ספק, וכן הוא גם כן התחלה בגוף, ובארון גם כן הלוחות אשר הם השכל האנושי, ובאמרו 'זהו הכרובים פורשים כנפים למעלה וגו'', המשל בזה בריאות, והשולחן משל על הכבד, והמנורה משל על המרה, ומזבח העולה אשר נאמר בו 'אש תמיד תוקד על המזבח לא תכבה' המשל בו על החום הטבעי, ומזבח הקטורת הוא השפע, והאמת והנכון הוא מה שבאר בו החכם רבי אברהם אבן עזרא זצ"ל...". אלא שכבר הוכיחו שאגרת זו מזויפת מתוכה, עיי' אגרות הרמב"ם לר"י שילת ח"ב עמ' תרצ"ו.

יתברך בהדלקת הנר לפניו וסדר לנו שתהיה ההדלקה הזו במנורת זהב משקלה ועניינה כן וכן, והנה הם תשמישי קדושה. ולא הוכשר בעיני הטעם שכתב בו הרב שאמר "שהם חלק מחלקי המקדש", לפי שאין הכלים חלק מן הבית אבל הם שתיים מצוות ואינן מעכבות זו את זו, ומקריבין בבית אף על פי שאין בו כלים אלו.

דעתו של הרמב"ן שאין הכלים חלק מחלקי המקדש אלא הם חלק מחלקי עבודת המקדש. השולחן הוא חלק מהכשר עבודת לחם הפנים, והמנורה היא חלק מהכשר מצות הדלקת הנר.

הבנה זו במצוות, מביאה את הרמב"ן למנות מצוה שהרמב"ם השמיטה לדעתו והיא מצות עשיית הארון. הארון אינו הכשר לעבודה כלשהי וגם אינו כלול במצוה לעשות מקדש, על כן יש למנות עשייתו מצוה (לשון הרמב"ן שם):

ולכן אצלי עשיית הארון והכפורת לשום שם העדות, תמנה מצוה בפני עצמה.

עיון בפירושו על התורה מבהיר יותר את עומק שיטתו של הרמב"ן (שמות כ"ה, ב'):

והנה עיקר החפץ במשכן הוא מקום מנוחת השכינה שהוא הארון, כמו שאמר (שמות כ"ה) "ונועדתי לך שם ודברתי אתך מעל הכפרת", על כן הקדים הארון והכפורת בכאן כי הוא מוקדם במעלה, וסמך לארון השלחן והמנורה שהם כלים כמוהו, ויורו על ענין המשכן שבעבורם נעשה...

הארון קודם למקדש במעלתו, ואל הארון נסמכו הכלים - השלחן והמנורה. על כן לא שייך לומר שהציווי "ועשו לי מקדש" כולל עשיית הכלים שהרי ביסודם הם קודמים לו. המשכן הוא אכסניה לארון ולכלים ובעבורם נעשה. על כן אין הכלים חלק מחלקי המשכן כי אם תכליתו של המשכן. על כן ראוי היה שימנו הכלים מצוה בפני עצמה, ואכן מנה הרמב"ן את הארון מצוה בפני עצמה, בסכמו את מנין המצוות בסוף השגותיו. אבל שולחן, מנורה ומזבח, כל אחד מהם הכשר הוא לעבודה מיוחדת, וכיון שנמנית העבודה אין למנות את הכלי שהוא הכשרה.

בתוך דברי השגתו על הרמב"ם שכלל את מצות עשיית הכלים במצות עשיית המקדש כתב רמב"ן:

לפי שאין הכלים חלק מן הבית אבל הם שתיים מצוות ואינן מעכבות זו את זו.

אין זו פעם יחידה שהרמב"ן משתמש בטיעון זה, שדברים שאינם מעכבים זה את זה, ראוי למנותם כל אחד כמצוה נפרדת. גם בסוף השגותיו בסכום מנין המצוות כתב הרמב"ן:

ואתה אם תבין כל מה שכתבנו בדיני מצוות עשה תראה שסלקנו מחשבוננו של הרב מצוות... ויבראו במקומן שש עשרה מצוות שכתבנו ששכתן הרב... ושני תמידין וקטרת בקר וערב וקריאת שמע נמנים שתיים שתיים, שהן מצוות אינן מעכבות זו את זו וזמנה של זו לא זמנה של זו (כמ"ש סוף שורש י"א).

הרמב"ם אינו מקבל סברא זו, ולדעתו אף דברים שאין מעכבים זה את זה יכולים הם להיות מצוה אחת.

כך כתב בשורש י"א:

וזה השורש דק להבין מאד, ואופן דקותו זה שאספר לך. שכל מה שאמרו חז"ל בו שהדבר הפלוני והפלוני מעכבין זה את זה הנה הוא מבואר שהוא מצוה אחת...

ואמנם מקום הקושי הוא בדברים שאמרו בהם אין מעכבין זה את זה. כי העולה במחשבה היה, אחר שאלו החלקים כל חלק מהם בלתי צריך לחבירו, שיהיה כל חלק מצוה בפני עצמה, כמו אמרם "התכלת אינה מעכבת את הלבן והלבן אינו מעכב את התכלת". והנה היה אפשר לנו שנאמר שלבן ותכלת ימנו שתי מצוות, לולא מה שמצאנו להם לשון מבואר במכילתא דרבי ישמעאל, נאמר שם, "יכול שהם שתי מצוות, מצות התכלת ומצות הלבן, תלמוד לומר 'והיה לכם לציצית', מצוה אחת היא ואינה שתי מצוות". הנה כבר התבאר לך שאפילו החלקים שאינן מעכבין זה את זה פעמים יהיו מצוה אחת, כשיהיה הענין אחד. כי הכוונה בציצית "למען תזכרו", אם כן כלל הדבר המחוייב בזכרון ימנה מצוה אחת. הנה לא נשאר לנו אם כן שנביט במנין המצוות לאמרם מעכבין או אין מעכבין, כי אם אל הענין לבד האם הוא לענין אחד או לענינים רבים, כמו שבארנו בשורש תשיעי מאלו השרשים אשר אנחנו משתדלים לבארם.

אמנם אף שם העיר הרמב"ן (בדפוסים מדוייקים):

ואני אומר אם הנראה לרב הוא שראוי למנות החלקים שאינם מעכבים זה את זה מצוות רבות כמניין החלקים, אל ישנה סברתו מפני הברייתא הזו, שהיא באמת כך פירושה, יכול יהו שתי מצוות, כלומר שלא יעכבו זה את זה, תלמוד לומר "והיה לכם לציצית וראיתם אותו", דמשמע שהיא מצוה אחת, שהתכלת מעכב את הלבן והלבן מעכב את התכלת, והברייתא הזו נשנית אליבא דרבי דאמר בגמר מנחות "וראיתם אותו", מלמד שמעכבין זה את זה. וזו היא ששנינו במשנתנו במנחות ושנו אותה בספרי, "ארבע ציציות מעכבות זו את זו שארבעתן מצוה אחת, רבי ישמעאל אומר ארבעתן ארבע מצוות". ומכאן תלמוד שבאמרם "מצוה אחת" ירצו בו שהם מעכבין זה את זה, והאומר שאינם מעכבין יעשה אותם מצוות רבות.

אגב, דברי הרמב"ן שאין הכלים והבית מעכבין זה את זה, שנויים במחלוקת ואינם דעת הכל. כך שנינו בתוספתא (מנחות פ"ו ה"ו):

השולחן והמנורה והמזבחות מעכבין זה את זה.

ובירושלמי שקלים (פ"ד ה"ב) בשם ר' יהודה¹³:

תנא רבי יהודה גדגניות: השולחן והמנורה והמזבחות והפרוכת מעכבים את הקרבנות, דברי ר' מאיר.

אמנם נראה שהרמב"ם אינו פוסק כך, שכן פסק ש"מקריבין אף על פי שאין בית" (עי' הל' בית הבחירה פ"ו הט"ו).

וכבר ראינו שלדעת הרמב"ם אין קשר בין ענין "שאינ מעכבין זה את זה" לבין מנין המצוות, וצריך להשיג אל הענין אם אחד הוא אם לאו, ובמקדש, כפי שהתבאר, המקדש והכלים אחד הוא.

לסיכום, נחלקו הרמב"ם והרמב"ן במהות היחס שבין המקדש והכלים.

לרמב"ם המקדש והכלים יחידה אורגנית אחת הם, כאדם ואבריו, ואילו לפי הרמב"ן אינן יחידה אחת אלא כל חלק משמש לעבודתו המיוחדת ואינם מעכבין זה את זה וחלוקין הם זה מזה.

הר סיני והר המוריה - להבנת שרשי שיטתם

הרמב"ן בהקדמתו לפרשת המשכן, בהמשך לדבריו שנזכרו לעיל, שעיקר החפץ במשכן הוא מקום מנוחת השכינה שהוא הארון, כתב וזו לשונו (שמות כ"ה, ב'¹⁴):

וסוד המשכן הוא, שיהיה הכבוד אשר שכן על הר סיני שוכן עליו בנסתר. וכמו שנאמר שם (שמות כ"ד): "וישכן כבוד ה' על הר סיני", וכתוב (דברים ה'): "הן הראנו ה' אלהינו את כבודו ואת גדלו", כן כתוב במשכן (שמות מ'): "וכבוד ה' מלא את המשכן", והזכיר במשכן שני פעמים "וכבוד ה' מלא את המשכן", כנגד "את כבודו ואת גדלו", והיה במשכן תמיד עם ישראל הכבוד שנראה להם בהר סיני, ובבא משה היה אליו הדבור אשר נדבר לו בהר סיני, וכמו שאמר במתן תורה (דברים ד'): "מן השמים השמיעך את קולו ליסרך ועל הארץ הראך את אשו הגדולה", כך במשכן כתיב (במדבר ז'): "וישמע את הקול מדבר אליו מעל הכפרת מבין שני הכרובים וידבר אליו", ונכפל "וידבר אליו" להגיד מה שאמרו בקבלה שהיה הקול בא מן השמים אל משה מעל הכפרת ומשם מדבר עמו, כי כל דבור עם משה היה מן השמים ביום, ונשמע מבין שני הכרובים, כדרך "ודבריו שמעת מתוך האש" (דברים ד'), ועל כן היו שניהם זהב, וכן אמר

¹³ יש כמה גירסאות לשמו המלא של ר' יהודה, מכל מקום אינו ר' יהודה בר אילעאי שהוא סתם ר' יהודה דמתניתין.

¹⁴ וכן כתב בכמה מקומות נוספים, עי' בהערת הרב שעוועל במהדורתו למילים "וסוד המשכן".

הכתוב (שמות כ"ט) "אשר אועד לכם שמה לדבר אליך שם... ונקדש בכבודי", כי שם יהיה בית מועד לדבור ונקדש בכבודי. והמסתכל יפה בכתובים הנאמרים במתן תורה ומבין מה שכתבנו בהם, יבין סוד המשכן ובית המקדש, ויוכל להתבונן בו ממה שאמר שלמה בחכמתו בתפלתו בבית המקדש "ה' אלהי ישראל" (מלכים א' ח'), כמו שאמר בהר סיני "ויראו את אלהי ישראל" (שמות כ"ד).

המשכן ממשיך את מעמד הר סיני ועושהו נצחי, ועל כן עקרוני לפי הרמב"ן למנות עשיית הארון כמצוה בפני עצמה, שהרי הוא המבטא את המשכיות קדושת הר סיני בבית עולמים.¹⁵

מקור לדברי הרמב"ן אפשר לראות במדרש (שמות רבה פרשה ל"ג, א'):

אמר הקב"ה לישראל: מכרתי לכם תורת כיכול נמכרתי עמה, שנאמר "ויקחו לי תרומה". משל למלך שהיה לו בת יחידה, בא אחד מן המלכים ונטלה, ביקש לילך לו לארצו וליטול לאשתו, אמר לו: בתי שנתתי לך יחידית היא, לפרוש ממנה איני יכול, לומר לך אל תטלה איני יכול לפי שהיא אשתך, אלא זו טובה עשה לי שכל מקום שאתה הולך קיטון אחד עשה לי שאדור אצלכם, שאיני יכול להניח את בתי. כך אמר הקב"ה לישראל: נתתי לכם את התורה, לפרוש הימנה איני יכול, לומר לכם אל תטלוה איני יכול, אלא בכל מקום שאתם הולכים בית אחד עשו לי שאדור בתוכו, שנאמר "ועשו לי מקדש".

לפי הרמב"ם אין למעמד הר סיני המשך והתפתחות בדורות שלאחריו.¹⁶ כך לשונו במורה נבוכים (ח"ב פל"ד):

...וכל זה הוא הודעה להם כי המעמד הגדול הזה אשר ראיתם כלומר מעמד הר סיני, אינו דבר תמידי לכם ולא יהיה בעתיד כמותו, ולא יהיה תמיד לא אש ולא ענן כפי שהוא עתה על המשכן תמיד.

לשיטת הרמב"ם קדושת המקדש ממקומו היא נובעת, ולא מקדושת הר סיני. לראשונה אנו נפגשים במקדש בעקדת יצחק, כלשון הרמב"ם ב"ד החזקה (הל' בית הבחירה פ"ב ה"א):

¹⁵ נראה שמקורו של הרמב"ן הוא בפסוק (תהלים ס"ח, י"ז): "הָהָר חָמַד אֱלֹהִים לְשִׁבְתוֹ אֵף ה' יִשְׁכֵּן לְנֹצֶחַ", המתבאר במדרש (בראשית רבה פרשה צ"ט, א'): "אבל סיני שלא נעשה עבודת כוכבים עליו 'ההר חמד אלהים לשבתו', וירד ה' על הר סיני, אף על פי כן 'אף ה' ישכון לנצח' בבית עולמים". ראוי לציין שהרמב"ן דקדק בפירושו לשמות כ"ה, ב', שבמעמד הר סיני נזכר שם אלהים, ככתוב (שמות כ', א'): "וידבר אלהים", ואילו בבית המקדש נזכר שם ה' (מלכים א' ח', כ"ג), והדברים מתאימים לפסוק בתהלים בו יש לראות מקור לדברי רמב"ן.

¹⁶ לשיטת הרמב"ם, לעומת הרמב"ן, כפי שנראה לקמן (עמ' כט), אין הארון משמש כלל ככלי שרת ואינו כלול ברשימת הכלים שהם מחלקי המקדש ואין קשר ישיר בין הר סיני לבין המקדש.

ובמקדש נעקד יצחק אבינו שנאמר "ולך לך אל ארץ המוריה", ונאמר בדברי הימים "ויחל שלמה לבנות את בית ה' בירושלים בהר המוריה אשר נראה לדוד אביהו אשר הכין במקום דויד בגרן ארנן היבוסים".

וכן כתב במורה נבוכים (ח"ג פמ"ה):

לפיכך קדש אברהם אבינו הר המוריה מפני שהוא ההר הגבוה ביותר שם... ואין ספק שהיו כל בני אדם פונים למזרח, ולפיכך פנה אברהם אבינו למערב בהר המוריה כלומר במקדש... וכן אין ספק לדעתי כי אותו המקום אשר קדש אברהם אבינו בחזון (ובתרגום אבן תבון: אשר ייחדו אברהם בנבואה) היה ידוע אצל משה רבנו ואצל רבים, כי אברהם כבר צוה אותם שיהא זה בית עבודה, כמו שבאר המתרגם ואמר "ופלח וצלי אברהם תמן באתרא ההוא ואמר קדם ה', הכא יהון פלחין דריא וגו'".

מתבאר מדבריו שהמקום נתקדש בנבואה על ידי אברהם אבינו, ומאז נקרא המקום "מקדש".

גם מן הדרך שקדש דוד את המקום וקבעו לבית ה', אפשר ללמוד על מקור קדושת המקום. בפרוש המשניות (מדות פ"ג מ"א) אומר הרמב"ם:

כי הדיוק במדות המזבח בתורה הוא חמור מאוד וכך מקומו, אמר בדברי הימים כאשר נתיחד להם מקום המזבח "ויאמר דוד זה הוא בית ה' אלהינו וזה מזבח לעולה לישראל", ואמרו, "אמר רבי אלעזר ראה מזבח בנוי ומיכאל השר הגדול עומד ומקריב עליו".

וביאור הדברים (עי' חגיגה י"ב ע"ב, מנחות ק"י ע"א, זבחים ס"ב ע"א) שראה דוד את המזבח של מעלה והוא מכוון כנגד מזבח של מטה. ובגמ' חגיגה (י"ב ע"ב) בפירוט שבעה הרקיעים אמרו:

זבול - שבו ירושלים ובית המקדש, ומזבח בנוי ומיכאל השר הגדול עומד ומקריב עליו קרבן.

ומכאן מבואר שלא רק המזבח מכוון כנגד מזבח של מעלה, אלא גם ירושלים ובית המקדש¹⁷.

משמעות הדברים היא, שהקדושה אינה מתחילה מבחירה וקדושה של מטה, אלא מקורה הוא למעלה וזה מה שנקרא "המקום אשר יבחר ה'".
ונראה, שלזה כוון הרמב"ם במה שכתב בהלכות בית הבחירה (פ"ו הט"ז):

ולמה אני אומר במקדש וירושלים קדושה ראשונה קדשה לעתיד לבוא, ובקדושת שאר ארץ ישראל לענין שביעית ומעשרות וכיוצא בהן לא קדשה

¹⁷ וכן מבואר במדרש תנחומא (פקודי, ב') על הפסוק "אלה פקודי המשכן משכן העדות": "אמר רשב"י: זאת אומרת שהיכל שלמטה מכוון כנגד היכל של מעלה".

לעתיד לבוא, לפי שקדושת המקדש וירושלים מפני השכינה, ושכינה אינה בטלה, והרי הוא אומר "והשמתי את מקדשיכם", ואמרו חכמים "אף על פי ששמומין בקדושתן הן עומדים".

התבוננות בפסוקי דברי הימים מאירה את הענין (דברי הימים א' כ"א, י"ח - כ"ב, א'): :

וּמְלֹאֲךָ ה' אָמַר אֶל גֹּד יֵאמֹר לְדָוִד כִּי יַעֲלֶה דָוִד לְהִקִּים מִזְבֵּחַ לַה' בְּגֵרֶן אֲרָנָן הַיְבֵסִי. וַיַּעַל דָּוִד בְּדָבָר גֹּד אֲשֶׁר דִּבֶּר בְּשֵׁם ה'... וַיִּבֶן שָׁם דָּוִד מִזְבֵּחַ לַה' וַיַּעַל עֹלוֹת וּשְׁלָמִים וַיִּקְרָא אֶל ה' וַיַּעֲנֶהוּ כְּאֵשׁ מִן הַשָּׁמַיִם עַל מִזְבֵּחַ הָעֹלָה... וּמִשְׁכַּן ה' אֲשֶׁר עָשָׂה מִשָּׁה בְּמִדְבָר וּמִזְבֵּחַ הָעֹלָה בָּעֵת הַהִיא בְּבִמָּה בְּגֵבְעוֹן... וַיֵּאמֶר דָּוִד זֶה הוּא בַּיִת ה' הָאֱלֹהִים וְזֶה מִזְבֵּחַ לְעֹלָה לְיִשְׂרָאֵל.

בפסוקים אלו מודגשת במיוחד הבחירה האלהית במקום המקדש. הרמב"ם הביא דברי דוד אלו בהלכות בית הבחירה (פ"א ה"ג):

כיון שנבנה המקדש בירושלים נאסרו כל המקומות כולן לבנות בהן בית לה' ולהקריב בהן קרבן, ואין שם בית לדורי הדורות אלא בירושלים בלבד ובהר המוריה שבה נאמר "ויאמר דוד זה הוא בית ה' האלהים וזה מזבח לעולה לישראל", ואומר "זאת מנוחתי עדי עד".

עיקר לימודו של הרמב"ם הוא מהמילה "זה" וכמו שמשמע מפירוש המשניות הנוכח לעיל. וכן מבואר בדברי הגרי"ז (בכורות י"ז ע"ב, בשינויים לצורך ההבנה):

והנה הרמב"ם בפירוש המשנה למידות (פ"ג מ"א) כתב, "לפי שהקפדת התורה על מדת המזבח גדולה מאד וכן על מקומו, ונאמר בדברי הימים כשיחד להם מקום המזבח שנאמר 'ויאמר דוד זה הוא בית ה' אלוקים וזה מזבח לעולה לישראל', ואמרו רבותינו ז"ל אמר ר' אליעזר ראה מזבח בנוי ומיכאל שר הגדול עומד ומקריב עליו וכו'", "עכ"ל, וצריך ביאור מאי ראייה מן הקרא דויאמר דוד זה בית ה' וכו', וגם איפה מצינו שהקפדת התורה על מידות המזבח גדולה יותר מהקפדתה על מידות כל הכלים.

והנראה בזה דהנה ביאור האי קרא דזה בית ה', ביאורו כתב הרמב"ם בהל' בית הבחירה (פ"א ה"ג) וז"ל, "כיון שנבנה המקדש בירושלים נאסרו כל המקומות כולן לבנות בהן בית לה' ולהקריב בהן קרבן, ואין שם בית לדורי הדורות אלא בירושלים בלבד ובהר המוריה שבה נאמר 'ויאמר דוד זה הוא בית ה' האלוקים וזה מזבח לעולה לישראל', ואומר 'זאת מנוחתי עדי עד'", "עכ"ל, מבואר בזה שבפסוק הזה נקבע שמקום זה נבחר לבית ה'.

ויש לעיין, הרי שלמה הוא שבנה את המקדש והוא קידש את העזרה, כדברי הרמב"ם (הל' בית הבחירה פ"ו ה"ד): "...בקדושה ראשונה שקידש שלמה שהוא קידש העזרה וירושלים", ואם כן מה הדבר שחידש דוד באמירתו "זה הוא בית ה' אלהים".

אלא יש לומר, שמלבד דין "קידוש" יש דין "בחירה" של המקום. הבחירה היא הקובעת את איסור כל המקומות האחרים. זה מה שחידש דוד בפסוק "זה בית ה'", שמקום זה הוא הנבחר.¹⁸

גדר זה של הבחירה, האוסרת את כל המקומות האחרים, מבואר גם במכילתא פרשת בא (הקדמה למכילתא):

ועד שלא נבחרה ארץ ישראל היו כל הארצות כשרות לדברות, משנבחרה ארץ ישראל יצאו כל הארצות. עד שלא נבחרה ירושלים היתה כל ארץ ישראל כשרה למזבחות, משנבחרה ירושלים יצתה ארץ ישראל, שנאמר "השמר לך פן תעלה עולותך... כי אם במקום אשר יבחר". עד שלא נבחר בית עולמים היתה ירושלים ראויה לשכינה, משנבחר בית עולמים יצאת ירושלים, שנאמר "כי בחר ה' בציון", ואומר "זאת מנוחתי עדי עד".

לסיכום יש לומר שנחלקו הרמב"ן והרמב"ם במקור קדושת המקדש. לפי הרמב"ן מקור קדושת המקדש הוא מעמד הר סיני. הכבוד שהיה גלוי על הר סיני ממשך לנצח בבית העולמים, והארון הוא הביטוי לכך וממנו נמשכים גם שאר כלי המקדש. לפי הרמב"ם מקור קדושת המקדש ממקומו הוא בא, מצד היותו המקום אשר בחר ה'.

השלכות המחלוקת אם יש המשך למעמד הר סיני במקום אשר יבחר ה'

לאור דברי הרמב"ן על המקדש כהמשך למעמד הר סיני, נוכל להעמיק אל יסודן של מחלוקות נוספות בין הרמב"ם לבין הרמב"ן בשרשי ספר המצוות. הרמב"ן לשיטתו רואה במקדש המשך הופעה של תורה. כך כתב בפירושו לתורה (דברים י"ז, י"א):

"ימין ושמאל", אפילו אם אומר לך על ימין שהוא שמאל או על שמאל שהוא ימין, לשון רש"י. וענינו אפילו תחשוב בלבך שהם טועים, והדבר פשוט בעיניך כאשר אתה יודע בין ימין לשמאלך, תעשה כמצותם, ואל תאמר איך אוכל החלב הגמור הזה או אהרוג האיש הנקי הזה, אבל תאמר כך צוה אותי הארון המצוה על המצוות שאעשה בכל מצוותיו ככל אשר יורוני העומדים לפניו במקום אשר יבחר, ועל משמעות דעתם נתן לי התורה אפילו יטעו, וזה כענין רבי יהושע עם רבן גמליאל ביום הכיפורים שחל להיות בחשבוננו.

והוצרך במצוה הזאת צורך גדול מאוד, כי התורה ניתנה לנו בכתב, וידוע הוא שלא ישתוו הדעות בכל הדברים הנולדים, והנה ירבו המחלוקות ותעשה התורה כמה תורות, וחתך לנו הכתוב הדין, שנשמע לבית דין הגדול

¹⁸ נראה שהקידוש מוציא אל הפועל את הבחירה, שהבחירה היא קדושה שבכח ויש להוציאה לפועל באמצעות הקידוש. כך גם בארץ ישראל שקדושתה מן האבות, או אפילו מן הבריאה, ולא יצאה אל הפועל עד שכבשה יהושע, כמבואר ברמב"ם ריש הל' תרומות.

העומד לפני ה' במקום אשר יבחר בכל מה שיאמרו לנו בפירוש התורה, בין שקיבלו פירושו עד מפי עד עד משה מפי הגבורה, או שיאמרו כן לפי משמעות התורה או כוונתה, כי על הדעת שלהם הוא נותן להם (יש גורסים: לנו) התורה, אפילו יהיה בעיניך כמחליף הימין בשמאל, וכל שכן שיש לך לחשוב שהם אומרים על ימין שהוא ימין, כי רוח ה' על משרתי מקדשו ולא יעזוב את חסידיו לעולם נשמרו מן הטעות ומן המכשול, ולשון ספרי (שופטים, י"א) "אפילו מראין בעיניך על הימין שהוא שמאל ועל שמאל שהוא ימין שמע להם"^{19 20}.

הרי שהמקום אשר יבחר ה', מהווה מקור להופעה של תורה הממשיך ומפרש את מה שניתן בסיני.

לעומת דברי רמב"ן אלו עומדים דברי הרמב"ם בכמה מקומות, המדגישים את מעמד הר סיני כמקור מושלם שאין אחריו כלום. כך כתב במורה נבוכים (ח"ב פל"ט):

והואיל ודברנו במהות הנבואה והודענו אמיתתה, ובארנו כי נבואת משה רבנו נבדלת מנבואת זולתו, לכן אני אומר כי מאותה ההשגה בלבד נתחייבה הקריאה אל התורה. כי קריאה זו של משה רבנו לנו, לא קדמה כמותה לשום נבוא ממי שידענוהו מאדם עד לו, ולא באה אחריו קריאה כמותה לאף אחד מנביאינו, וכך יסוד הוא בתורתנו, שלא תהיה זולתה לעולם.

מכאן מגיע הרמב"ם לקביעה האמורה בשורש השני בספר המצוות:

השורש השני, שאין ראוי למנות כל מה שלמדים באחת משלש עשרה מדות שהתורה נדרשת בהן או מרובי.

כבר בארנו בפתיחת חבורנו בפירוש המשנה שרוב דיני התורה יצאו בשלש עשרה מדות שהתורה נדרשת בהם, ושהדין היוצא במדות מאותן המדות הנה פעמים תפול בו המחלוקת, ושיש שם דינין הן פירושים מקובלים ממש, אין מחלוקת בהם אבל הם מביאין ראייה עליהן באחת משלש עשרה מדות,

¹⁹ כעין זה כתב גם הכוזרי (מאמר שלישי, ל"ט): "תורתנו קשורה בהלכה למשה מסיני או יוצאת מן המקום אשר יבחר ה', כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלם, במעמד שופטים ושוטרים וכהנים וסנהדרין, ואנחנו מצוים לשמוע אל השופט הממונה בדורו, כמו שאמר הכתוב 'ובאת אל הנהנים הלויים ואל השפט אשר יהיה בימים ההם ודרשת והגידו לך את דבר המשפט. ועשית על פי הדבר אשר יגידו לך מן המקום ההוא אשר יבחר ה' ושמרת לעשות ככל אשר יורוך', ואחרי זה 'והאיש אשר יעשה בזדון לבלתי שמע אל הנהן וגו' ומת האיש ההוא ובערת הרע מקרבך', ובמלים 'ובערת הרע מקרבך' השוה את ההמריה בכהן ובשופט לגדולה שבעברות, ומיד אחרי זה אמר 'וכל העם ישמעו ויראו ולא יזידון עוד'... כך נתחייבנו במצוות מגילה ופורים ובמצוות חנוכה ויכולנו לברך 'וציוונו על מקרא מגלה' ו'להדליק נר חנוכה' ו'לגמור את ההלל' ו'לקרוא את ההלל' ו'על נטילת ידים' ו'על מצות ערוב' וכדומה, כי אילו נולדו דינינו אלה אחרי הגלות לא היו נקראים מצוות ולא היו מחייבים אותנו בברכה אך היה נאמר עליהם כי תקנה הם או מנהג... אחדות ממצוותינו מקורן מן המקום אשר יבחר ה' ובתנאים המוזכרים...".

²⁰ נראה, שלכן גם לא מן הנמנע לדעת הרמב"ן למנות מצוות דרבנן בכלל תרי"ג, והביטוי "ניתנו למשה בסיני" יכול לכלול גם דברים שנתחדשו במקום אשר יבחר ה' על פי "רוח השם על משרתי מקדשו".

כי מחכמת הכתוב שהוא אפשר שימצא בו רמז מורה על הפירוש ההוא המקובל או היקש יורה עליו, וכבר בארנו זה הענין שם. וכשיהיה זה כן הנה לא כל מה שנמצא לחכמים שהוציאו בהיקש משלש עשרה מדות נאמר שהוא נאמר למשה בסיני, ולא גם כן נאמר בכל מה שימצא בתלמוד שיסמכוהו אל אחת משלש עשרה מדות שהוא דרבנן, כי פעמים יהיה הפירוש ההוא מקובל ממש בסיני, לפיכך הראוי בזה שכל מה שלא תמצאהו כתוב בתורה ותמצאהו בתלמוד שלמדוהו באחת משלש עשרה מדות, אם בארו הם בעצמם ואמרו שזה גוף תורה או שזה דאורייתא הנה ראוי למנותו אחר שהמקובלים ממנו אמרו שהוא דאורייתא, ואם לא יבארו זה ולא דברו בו הנה הוא דרבנן שאין שם כתוב יורה עליו.

הרמב"ן חלק בחריפות על דברים אלו וקבע שהשורש הזה רע ומר. וכך כתב (י"ט ע"א):

ופליאה דעת ממני נשגבה לא אוכל לה, שאם נאמר כי אין המידות הנדרשות מקובלות מסיני ולא נצטוינו לדרוש ולפרש בהן את התורה אם כן הרי הן בלתי אמיתיות, והאמת הוא פשטיה דקרא בלבד, לא הדבר הנדרש... ועקרנו שורש קבלתנו ב"ג מידות שהתורה נדרשת ורוב התלמוד אשר יוסד בהן... שהמידות כולן אצלם כדבר מפורש בתורה ודורשים אותו מדעתם.

נחלקו, אפוא, הרמב"ם והרמב"ן, אם מעמד הר סיני הוא מקור בלעדי לדברי תורה, וכל מה שאינו הלכה למשה מסיני לא יכלל בין הדברים שהם מן התורה - כדעת הרמב"ם, או שיש המשך למעמד הר סיני בדמות הסנהדרין היושבים במקום אשר יבחר ה' ואשר דורשים ומפרשים את התורה על פי הבנתם בסייעתא דשמיא - כדעת הרמב"ן. נראה שמחלוקתם זו נובעת גם מחלוקתם בשורש הראשון בספר המצוות. דעת הרמב"ם היא (שורש א'):

כי כל מה שציוונו חכמים לעשותו וכל מה שהזהירונו ממנו כבר ציוה משה רבינו ע"ה בסיני שהוא ציוונו לעשותו, והוא אמרו "על פי התורה אשר יורוך ועל המשפט אשר יאמרו לך תעשה", והזהירונו יתברך מעבור דבר מכל מה שתקנו אותו או גזרו ואמר "לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל".

וכן כתב בהקדמת הי"ד החזקה בסכמו את הדברים שהתבארו בספרות חז"ל:

גם יתבאר מהם דברים שגזרו חכמים ונביאים שבכל דור ודור לעשות סייג לתורה, כמו ששמעו ממש בפירוש, שנאמר (ויקרא י"ח) "ושמרתם את משמרתתי", "עשו משמרת למשמרתתי" (מועד קטן ה' ע"א). וכן יתבאר מהם המנהגות והתקנות שהתקינו או שנהגו בכל דור ודור, כמו שראו בית דין של אותו הדור, לפי שאסור לסור מהם, שנאמר (דברים י"ז) "לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל".

ולעומתו דעת הרמב"ן שאין לאו דלא תסור אלא בדברים שדרשו חכמים על פי דעתם ב"ג מידות או שלמדו ממשמעות הכתוב שכל אלו הם דיני תורה שבאו אלינו דרך בית דין הגדול. וכן כתב הרמב"ן (השגתו לשורש הראשון, ו' ע"ב):

אבל הדבר האמיתי המנוקה מכל שבוש הוא שנודיע שאין הלאו הזה "לא תסור" אלא במה שאמרו בפירוש התורה, כגון הדברים הנדרשים בגזרה שוה או בבנין אב ושאר שלש עשרה מדות שהתורה נדרשת בהן או במשמעות לשון הכתוב עצמו, וכן במה שקבלו הלכה למשה מסיני תורה שבעל פה, שאם יראו הם שזה הדבר אסור או מותר מן התורה לפי מדרש הכתוב או לפי פירושו או הלכה מפי השמועה ממה, ויראה הוא הפך חייב לבטל דעתו ולהאמין במה שאמרו הם. זהו מה שאמר הכתוב (דברים י"ז) "כי יפלא ממך דבר למשפט בין דם לדם בין דין לדין", כלומר שנתכסה מהם דבר ונחלקו במשפטי התורה ואיסוריה ונגעיה. והעובר על דברי בית דין הגדול שבדורו וסומך על דעתו עובר על עשה ועל לא תעשה הללו. ואפילו אם נחלקו בית דין עצמם בדבר הולכים בהם אחר הרוב, כמו שאמרו במחלוקתם (סנהדרין פ"ח) "אם שמעו אמרו להם ואם לאו עומדים למנין, רבו המטמאין טמא רבו המטהרים טהור", ומה שהסכימו עליו רובם הוא הדבר שנצטיינו עליו מן התורה והעובר עליו וסומך על דעתו שאיננו כמו שהסכימו הם נעשה זקן ממרא בזמן דיני הנפשות, והוא שנאמר (דברים י"ז) "אשר יעשה בודון לבלתי שמוע אל הכהן". וענשו אבוד מן העולם הזה והעולם הבא, וזו היא כת הצדוקים ששמם במזרח קראים. כי התורה נתנה לנו על ידי משה רבינו ע"ה בכתב, וגלוי הוא שלא ישתוו הדעות בכל העיקרים הנולדים וחתך לנו יתעלה הדין שנשמע לבית דין הגדול בכל מה שיאמרו, בין שקבלו פירושו ממנו או שיאמרו כך ממשמעות התורה וכוונתה לפי דעתם. כי על המשמעות שלהם הוא מצוה ונותן לנו התורה. וזהו מה שאמרו "אפילו אומרים לך על שמאל שהוא ימין ועל ימין שהוא שמאל" שכך הוא המצוה לנו מאדון התורה יתעלה.

הרמב"ם הסובר בתקיפות שאין כח לחכמים לחדש מדעתם דין תורה, וכל דיני התורה אשר הם מדאורייתא ניתנו בשלמות למשה בסיני, והם ורק הם יש להם גדר חיוב מן התורה, חייב לסבור שלא דלא תסור הוא בדברים שאמרו חכמים מדעתם, שהם כל דיני דרבנן. אבל הרמב"ן הסובר שיש תוקף של תורה לדברים שאמרו חכמים מדעתם, מן המקום אשר יבחר ה', סובר גם שהתוקף של תורה לכחם של חכמים הוא לאו דלא תסור שנאמר על דיני תורה שהגיעו אלינו דרך החכמים. על כן אמרה תורה בדוקא (דברים י"ז, י'):

וְעֲשִׂיתָ עַל פִּי הַדִּבָּר אֲשֶׁר יִגִּידוּ לְךָ מִן הַמָּקוֹם הַהוּא אֲשֶׁר יִבְחַר ה' וְשָׁמַרְתָּ לַעֲשׂוֹת כְּכֹל אֲשֶׁר יֹרֶךְ.

שכן המקום אשר יבחר ה' טומן בתוכו את כחו של הר סיני.

התייחסות הרמב"ן והרמב"ם לאיחור בבנין בית המקדש

מכניסת ישראל לארצם ועד לבנין בית המקדש על ידי שלמה עברו למעלה מארבע מאות שנים.

הרמב"ן והרמב"ם התייחסו לאיחור זה כל אחד לשיטתו.

הרמב"ן רואה במקדש מקום מנוחתו של הארון ולכן נענשו ישראל על כך שהארון היה מתהלך מאהל אל אהל ולא נתעוררו לבנין המקדש. זו לשון הרמב"ן (בתוך פירושו לבמדבר ט"ז, כ"א):

"ויוסף אף ה' לחרות בישראל ויסת את דוד בהם" (שמואל ב' כ"ד), וכתב שם רש"י "לא ידעתי על מה", ואני אומר בדרך סברא, שהיה עונש על ישראל בהתאחר בנין בית הבחירה, שהיה הארון הולך מאהל אל אהל כגר בארץ ואין השבטים מתעוררים לאמור נדרוש את ה' ונבנה הבית לשמו, כענין שנאמר (דברים י"ב) "לשכנו תדרשו ובאת שמה", עד שנתעורר דוד לדבר מימים רבים ולזמן ארוך, שנאמר (שמואל ב' ז') "ויהי כי ישב המלך בביתו וה' הניח לו מסביב מכל אויביו ויאמר המלך אל נתן הנביא אנכי יושב בבית ארזים וארון האלהים יושב בתוך היריעה", והנה דוד מנעו השם יתברך מפני שאמר (דברי הימים א' כ"ב) "כי דמים רבים שפכת ארצה לפני", ונתאחר עוד הבנין עד מלוך שלמה, ואילו היו ישראל חפצים בדבר ונתעוררו בו מתחלה היה נעשה בימי אחד מהשופטים או בימי שאול, או גם בימי דוד, כי אם שבטי ישראל היו מתעוררים בדבר לא היה הוא הבונה אבל ישראל הם היו הבונים, אבל כאשר העם לא השגיחו, ודוד הוא המשגיח והמתעורר והוא אשר הכין הכל היה הוא הבונה, והוא איש משפט ומחזיק במדת הדין ולא הוכשר בבית הרחמים, ועל כן נתאחר הבנין כל ימי דוד בפשיעת ישראל, ועל כן היה הקצף עליהם, ועל כן היה המקום אשר יבחר ה' לשום שמו שם נודע בענשם ובמגפתם והכתוב ירמוז כל זה, שנאמר (שמואל ב' ז') "כי לא ישבתי בבית למיום העלותי את בני ישראל ממצרים ועד היום הזה ואהיה מתהלך וגו' בכל אשר התהלכתי בכל בני ישראל הדבר דברתי את אחד שבטי ישראל אשר צויתי לרעות את עמי את ישראל לאמר למה לא בניתם לי בית ארזים", הרי יאשים הכתוב כי השכינה מתהלכת בכל ישראל מאהל אל אהל וממשכן אל משכן ולא היה אחד בכל שופטי ישראל הרועים אותם מתעורר בדבר, ואמר הכתוב עוד, כי גם השם רחק מהם ולא דבר לאחד מכולם לבנות הבית, רק עתה שנתעוררת "הטיבות כי היה עם לבבך", ואצוה עתה לבנותו על יד שלמה בןך שיהיה איש שלום.

הרמב"ם לעומת זאת, רואה במקדש בית לשם ה' במקום אשר יבחר ה', ולכן נתאחרה בנייתו עד שנתאחדו כל ישראל תחת מלך אחד. הרמב"ם כתב דברים אלו במורה נבוכים כחלק מתשובה לשאלה מדוע לא ציינה התורה בפירוש את מקום המקדש והסתירה אותו מאחורי המילים "המקום אשר יבחר ה'" וזו לשונו (ח"ג פמ"ה):

אבל מדוע לא הזכירו בפירוש בתורה ולא ייחדו אלא נרמזו עליו ונאמר "אשר יבחר ה' וגו'", יש בכך לדעתי שלש חכמות, האחת - כדי שלא יחזיקו בו העמים וילחמו עליו מלחמה קשה כאשר ידעו שהמקום הזה מטרת התורה מכל העולם, והשנית - שלא ישחיתוהו אותם שהוא בידיהם עתה ויהרסוהו ככל יכולתם, והשלישית, והיא היותר חשובה - כדי שלא יבקש כל שבט שיהא זה בנחלתו ויכבוש אותו, ויהיה שם מן המחלוקת והקטטה כמו שאירע בדרישת הכהונה, ולפיכך בא הציווי שלא יבנה בית הבחירה כי אם אחר הקמת מלך, כדי שתהא ההחלטה ביד אחד ויסתלקו הקטטות כמו שבארנו בספר שופטים.

לדעת הרמב"ם לא בכדי ציותה התורה לבנות את המקדש רק אחר שמלך אחד מולך על כל ישראל. לכן לא ביקש דוד לבנות את המקדש עד שהמליכוהו עליהם כל שבטי ישראל ועד שמלך בירושלים. האיחור היה אפוא מוכרח עד לתקופה זו.

מקומו של הארון ביחס לכלי המקדש

כבר הזכרנו את דברי השגתו של הרמב"ן (במצוה ל"ג):

...ולכן אצלי עשיית הארון והכפורת לשום שם העדות תמנה מצוה בפני עצמה.

לפי הנראה מדברי הרמב"ם, לא זו בלבד שאין עשיית הארון מצוה בפני עצמה, אלא אפילו בין כלי השרת שבמקדש אינו נמנה. כך עולה מלשונו בספר המצוות:

וכבר בארנו שזה הכלל כולל מינים רבים שהם המנורה והשלחן והמזבח וזולתם כולם מחלקי המקדש והכל יקרא מקדש.

בתוך רשימת הכלים הכלולים במצות עשיית המקדש לא כלל הרמב"ם את הארון ובודאי יש כוונה בהשמטה זו.

גם בהל' בית הבחירה השמיט הרמב"ם את הארון מרשימת כלי המקדש, וזו לשונו (פ"א ה"ו, ז'):

ועושין במקדש כלים, מזבח לעולה ולשאר הקרבנות, וכבש שעולים בו למזבח ומקומו לפני האולם משוך לדרום, וכיור וכנו לקדש ממנו הכהנים ידיהם ורגליהם לעבודה ומקומו בין האולם ולמזבח משוך לדרום שהוא שמאל הנכנס למקדש, ומזבח לקטורת ומנורה ושולחן ושולחן מימין הקדש לפני קדש הקדשים. המנורה בדרום משמאל הנכנס ושולחן מימין שעליו לחם הפנים ושניהם בצד קדש הקדשים מבחוץ, ומזבח הקטורת משוך מבין שניהם לחוץ.

מכאן שאין הארון כלי שרת במקדש.

גם ההלכה העוסקת במקומו של הארון נאמרה בדרך מיוחדת.

זו לשון הרמב"ם (הל' בית הבחירה פ"ד ה"א):

אבן היתה בקדש הקדשים במערבו שעליה היה הארון מונח ולפניו צנצנת המן ומטה אהרן, ובעת שבנה שלמה את הבית וידע שסופו ליחרב בנה בו מקום לגנוז בו הארון למטה במטמוניות עמוקות ועקלקלות, ויאשיהו המלך צוה וגנוז במקום שבנה שלמה, שנאמר "ויאמר ללויים המבינים לכל ישראל הקדושים לה' תנו את ארון הקדש בבית אשר בנה שלמה בן דויד מלך ישראל אין לכם משא בכתף עתה עבדו את ה' אלהיכם וגו'", ונגנוז עמו מטה אהרן והצנצנת ושמן המשחה.

הלכה זו באה אחר ההלכות העוסקות במזבח, בשולחן, במנורה, במזבח הקטורת ובכיור. ככל ההלכות האלו הנושא הוא הכלי ובו פותח הרמב"ם את ההלכה העוסקת באותו הכלי, כדלהלן:

פ"ב ה"א, ג':

המזבח מקומו מכוון ביותר ואין משנין אותו ממקומו לעולם, שנאמר "זה מזבח לעולה לישראל", ובמקדש נעקד יצחק אבינו שנאמר "ולך לך אל ארץ המוריה", ונאמר בדברי הימים "ויחל שלמה לבנות את בית ה' בירושלים בהר המוריה אשר נראה לדויד אביו אשר הכין במקום דויד בגרן ארנן היבוסי".

מדות המזבח מכוונות הרבה וצורתו ידועה איש מאיש, ומזבח שבנו בני הגולה כעין מזבח שעתידי להבנות עשוהו ואין להוסיף על מדתו ולא לגרוע ממנה.

פ"ג ה"א:

המנורה מפורשת צורתה בתורה, וארבעה גביעים ושני כפתורים ושני פרחים היו בקנה המנורה שנאמר "ובמנורה ארבעה גביעים משוקדים כפתוריה ופרחיה", ועוד פרח שלישי היה סמוך ליריכה של מנורה שנאמר "עד ירכה עד פרחיה".

פ"ג ה"ב:

השלחן היה ארכו שנים עשר טפח ורחבו ששה טפחים, והיה מונח ארכו לאורך הבית ורוחבו לרוחב הבית, וכן שאר כל הכלים שבמקדש אורכן לאורכו של בית ורחבן לרוחב הבית, חוץ מן הארון שהיה אורכו לרוחב הבית וכן נרות המנורה כנגד רוחב הבית בין הצפון ובין הדרום.

פ"ג ה"ז:

מזבח הקטרת היה מרובע אמה על אמה והוא נתון בהיכל מכוון בין הצפון לדרום משוך בין השלחן והמנורה לחוץ, ושלשתן היו מונחין משליש

ההיכל ולפנים כנגד הפרוכת המבדיל בין הקדש ובין קדש הקדשים.

פ"ג הי"ח:

הכיוור היו לו שנים עשר דד כדי שיהיו כל הכהנים העוסקים בתמיד מקדשים ממנו כאחד, ומוכני עשו לו שיהיו בה המים תמיד והיא חול כדי שלא יהיו המים שבה נפסלין בלינה, שהכיוור מכלי הקדש ומקדש וכל דבר שיתקדש בכלי קדש אם לן נפסל.

מיד אחר הלכות אלו באה ההלכה (פ"ד ה"א):

אבן היתה בקדש הקדשים במערבו שעליה היה הארון מונח.

כאן לא פתח הרמב"ם בשם הכלי, ולכאורה היה לו לכתוב: "הארון היה מונח על אבן במערב קודש הקדשים".

משמע שאין הארון חלק מרשימת כלי השרת שהלכותיהם מפורטות בהלכות הקודמות. בנוסף לזה אין בכל ההלכות התיחסות לצורתו של הארון ולדרך בנייתו. תיאור מקומו נראה כסיפור דברים ולא כהלכה והדבר מחזק את ההבנה שהארון אינו ככל הכלים²¹. בספר משנת יעקב הקשה על הלכה זו ברמב"ם, מדוע כתב "אבן היתה בקדש הקדשים" ולא קרא לאבן בשמה "אבן השתיה". אמנם בהלכה אחרת בה הזכיר אבן זו קראה "אבן השתיה" (הל' עבודת יום הכיפורים פ"ד סוף ה"א):

הגיע לארון נותן המחיתה בין שני הבדים ובבית שני שלא היה ארון היה מניחה על אבן השתיה.

מקורו של הרמב"ם הוא במשנה (יומא פ"ה מ"ב):

משניטל הארון, אבן היתה שם מימות נביאים ראשונים, ושתיה היתה נקראת... ועליה היה נותן (את המחיתה).

הלשון תמוהה, שכן משמע ממנה שהאבן היתה שם רק משניטל הארון והלא האבן קדמה לארון.

נראה שרצתה המשנה ללמדנו שכשהארון נמצא בקדש הקדשים אין האבן נקראת בשמה, והיא בטלה לארון, "כי אור הקטן בהיותו נכלל בעליון מתבטל ואינו עולה בשם"²². מובן אפוא מדוע בכל פעם שמזכיר הרמב"ם את האבן כשהארון עליה אינו קורא לה בשמה, וכשמזכיר את האבן בזמן שאין הארון עליה קורא לה "אבן השתיה". סיבת הדבר היא, שכשהארון עליה הרי תפקידה של האבן לשמש מקום לארון, ואין לה שם פרטי מצד עצמה אלא בטלה היא לארון, ורק משניטל הארון חוזרת היא להקרא בשמה המיוחד "אבן השתיה".

²¹ ועי' בהל' בית הבחירה (פ"ג הי"ב), שהארון שונה מכל הכלים שאורכו לרוחב הבית, ואף מזה יש ללמוד שאין הארון חלק מן המקדש.

²² לשון "עץ חיים" שער י"א פ"ג.

לפי זה יש לומר שעצם העובדה שנביאים ראשונים קראו שם פרטי לאבן - אבן השתיה - עובדה זו מלמדת, שאין המקום הזה מיוחד רק לארון ויש זמנים בהם ניטל הארון מן המקום הזה ואז חוזרת האבן להקרא בשמה. הרי שאין הארון חלק מן הבית, ופעמים שמקומו אינו בבית. הלכה זו מתאימה, אפוא, לדברים העולים מלשון הרמב"ם שאין הארון כלי מכלי המקדש.

הדבר עולה גם משתי המצוות השייכות לארון, על פי מניינו של הרמב"ם:

מצות עשה ל"ד, היא שציוונו שישאו הכהנים הארון על כתפיהם כשנרצה לשאת אותו ממקום למקום, והוא אמרו "כי עבודת הקדש עליהם בכתף ישאו"...

מצות לא תעשה פ"ו, הזהירנו מהסיר בדי הארון מתוך הטבעות, והוא אמרו "בטבעות הארון יהיו הבדים לא יסורו ממנו", והעובר על לאו זה לוקה.

מצוות אלו מורות על כך שהארון ראוי להיות גם במקומות אחרים מלבד קדש הקדשים, ועל כן מצוה לדורות לשאתו בכתף וכן איסור לדורות להסיר את הבדים ממנו. במהות הענין יש לומר שהארון, נושא לוחות הברית, שייך לכלל ישראל, כפי שראוי לכתר התורה השייך לכלל. ניתן לומר שקדש הקדשים הוא המקום של כלל ישראל, והארון נמצא שם מצד שייכותו לכלל.

מקור בדברי חז"ל לשיטת הרמב"ם מצאנו ב"צפנת פענח" שכתב בהדיא (מהדר"ת דף ס"ז ע"ב) שאין הארון מכלל כלי שרת, ואף הביא מקור בגמרא לדבר, וזו לשונו:

אך מכל מקום נראה דהארון אף שנמשח בשמן המשחה מכל מקום לא הוה בגדר כלי שרת של משכן ומקדש ואין מעכב. ולכך רבינו ז"ל לא הביא כלל גדר עשיית הארון וכפרת...

אך מכל מקום כלי שרת גמור לא הוי, ולכך לא חשבינן בגמ' עבודה זרה דף מ"ג לחייב אם עשה ארון תבנית ארון²³.

וכוונתו לדברי הגמרא שם (ע"א):

...כדתניא לא יעשה אדם בית תבנית היכל, אכסדרה תבנית אולם, חצר תבנית עזרה, שולחן תבנית שולחן, מנורה תבנית מנורה.

ואם היה הארון כלי שרת עיקרי במשכן ובמקדש בודאי לא היו נמנעים מלהביאו ברשימת האיסורים לעשות כתבניתו.

וכן בתוספתא (מנחות פ"ו ה"ו):

השולחן והמנורה והמזבחות מעכבין זה את זה.

²³ והביא שם מעבודה זרה (כ"ד ע"ב) שהיו ישראל שרים לארון, ובתוך השיר אמרו "המהוללה בדביר ארמון", ופירש"י: "המהוללה בדביר ארמון - שספר תורה של משה בתוכו וארון מהולל ומפואר במה שבתוכו". ומשמע שמצד עצמו לא הוי כלי שרת ורק משום ספר תורה שבו הרי הוא מקודש.

ואם היה הארון בין הכלים בודאי אף הוא מעכב (ואמנם הרמב"ן כתב שאין הכלים מעכבין, ומקריבין אף על פי שאין בית וכלים).
 ובסברא יש לומר שאין עבודה מעבודות המקדש שנעשית על ידי הארון ועל כן בודאי שאין הארון כלי שרת.
 הדבר עולה גם מדיוק בלשון התורה. בכל פרשת המשכן וכליו השתמשה התורה פעמיים בלשון "ועשו". פעם אחת במצות עשיית המקדש (שמות כ"ה, ח'): "ועשו לי מקדש", ופעם נוספת בעשיית הארון (שם, י'): "ועשו ארון". בשאר כל הכלים נאמר "ועשית" (במדרש שמות רבה פרשה ל"ד דרשו חז"ל שינוי זה בכמה אנפין).
 נראה שבשינוי זה מונחת גם ההבנה שהארון אינו כלי השייך למשכן, אלא כלי "מקביל" למשכן ושניהם ראויים להיות זה אצל זה, הארון לתורה והמשכן לעבודה.
 נחלקו, איפוא, הרמב"ם והרמב"ן ביחס שבין הארון לבין המקדש. הרמב"ן רואה בו ראש לכל הכלים, שבעבורו ובעבורם נעשה המקדש, והרמב"ם אינו רואה בו כלי מכלי המקדש, והמקדש אינו אלא אכסניה לארון.
 נראה שהדים למחלוקתם נמצא בלשונות חז"ל במדרש, ביחסם לארון.
 בשמות רבה (פרשה ל"ד, ב') אמרו:

דבר אחר "ועשו ארון עצי שטים", מה כתיב למעלה "ויקחו לי תרומה", מיד "ועשו ארון עצי שטים", מה התורה קדמה לכל, כך במעשה המשכן הקדים את הארון לכל הכלים. מה האור קדם לכל מעשה בראשית דכתיב (בראשית א') "ויאמר אלהים יהי אור", ואף במשכן בתורה שנקראת אור דכתיב (משלי ו') "כי נר מצוה ותורה אור" קדמו מעשיה לכל הכלים. דבר אחר "ועשו ארון", מפני מה בכל הכלים האלה כתיב "ועשית" ובארון כתיב "ועשו ארון", אמר ר' יהודה ב"ר שלום: אמר לו הקב"ה, יבאו הכל ויעסקו בארון כדי שיזכו כולם לתורה. אמר ר' שמעון בן יוחאי: ג' כתרים הם, כתר מלכות וכתר כהונה וכתר תורה, כתר מלכות זה השלחן דכתיב בו "זר זהב סביב", כתר כהונה זה המזבח דכתיב בו "זר זהב סביב", וכתר תורה זה הארון דכתיב בו "זר זהב", למה נכתבים "זר" ונקראים "זר", אלא לומר לך אם אדם זוכה נעשים לו זר, ואם לאו זר, ומפני מה בכולן כתיב "ועשית לו" ובארון כתיב "ועשו עליו", ללמדך שכתר תורה מעולה יותר מכולן, זכה אדם לתורה כאילו זכה לכולן.

ובהמשך המדרש שם (פסקה ג') אמרו:

דבר אחר "ועשו ארון" מה כתיב למעלה "ועשו לי מקדש", אמר הקב"ה לישראל אתם צאני ואני רועה, שנאמר (יחזקאל ל"ד) "ואתן צאני צאן מרעיתי אדם אתם", ואני רועה שנאמר (תהלים פ') "רועה ישראל האזינה", עשו דיר לרועה שיבא וירעה אתכם, לכך נאמר "ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם". אתם כרם שנאמר (ישעיה ה') "כי כרם ה' צבאות בית ישראל", ואני שומר שנאמר (תהלים קכ"א) "הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל",

עשו סוכה לשומר שישמור אתכם. אתם בנים ואני אביכם, שנאמר (דברים י"ד) "בנים אתם לה' אלהיכם", ואני אביכם שנאמר (ירמיה ל"א) "כי הייתי לישראל לאב", כבוד לבנים כשהן אצל אביהם וכבוד לאב כשהוא אצל בניו, וכן הוא אומר (משלי י"ז) "עטרת זקנים בני בנים", עשו בית לאב שיבא וישרה אצל בניו, לכך נאמר "ועשו לי מקדש".

נראה ששני המדרשים דנים בלשון המיוחדת שנאמרה בארון, שבכל הכלים נאמר "ועשית" ואילו בארון נאמר "ועשו". המדרש הראשון רואה את פרשת הארון כהמשך ל"ויקחו לי תרומה", שכן הארון הוא כלי במשכן ככל הכלים, ולשון "ועשו" ניתנה לידרש על פי מידה ט"ז מל"ב מדות שבאגדה, "דבר שהוא מיוחד במקומו", דהיינו שיש להבין מה מיוחד בארון מכל הכלים. המדרש השני רואה את פרשת הארון כהמשך ל"ועשו לי מקדש" ולכן אינו מיוחד במקומו. נראה, שחז"ל למדו שאין הארון חלק מן המקדש, אלא הארון "מקביל" למקדש.

אמנם יש להבין את עצם הדרשה, שפתחו חז"ל ב"ועשו ארון" והמשיכו בדברים על המשכן בלבד. ונראה שהארון הוא מקומו של הקב"ה (האב) והמשכן הוא מקום הבנים, וראויים שניהם להיות זה אצל זה, לכן מיד אחר הציווי "ועשו לי מקדש" בא הציווי "ועשו ארון".

כשתמצי לומר, שני המדרשים חלוקים במחלוקת הרמב"ם והרמב"ן. הרמב"ן רואה את הארון ככלי מרכזי, שבעבורו ובעבור שאר הכלים נבנה המשכן ומתאימים הדברים למדרש האומר "ועשו ארון", מה כתיב למעלה 'ויקחו לי תרומה'. הרמב"ם לעומתו לא מנה כלל את הארון בין כלי המשכן והוא עומד לעצמו, מקביל למשכן, ומתאימים הדברים למדרש האומר "ועשו ארון", מה כתיב למעלה 'ועשו לי מקדש'.

לאור דברים אלו יש לעיין מדוע לא מנה הרמב"ם את בניית הארון ללוחות העדות כמצוה מתוך תרי"ג המצוות. תשובת הרמב"ם בספר המצוות, שהכלים הם חלק מן המקדש ועל כן מצוות בנייתם כלולה בציווי "ועשו לי מקדש" לכאורה אינה מתיחסת לארון, שכן הוא אינו כלי שרת במקדש, כנזכר לעיל באריכות.

נראה, שהשמטה זו מקורה בשורש השלישי משרשי ספר המצוות, בו השריש הרמב"ם שאין למנות מצוות שאינן נוהגות לדורות. אפשר שדעת הרמב"ם שמצוות "ועשו ארון" אינה מן המצוות הנוהגות לדורות והיא מיוחדת ומיעדת למשכן בלבד.

דומה הדבר לצנצנת המן שהביאה הרמב"ם בהלכות בית הבחירה (פ"ד ה"א) בסמוך לארון:

אבן היתה בקדש הקדשים במערבו שעליה היה הארון מונח ולפניו צנצנת המן ומטה אהרן, ובעת שבנה שלמה את הבית וידע שסופו ליחרב בנה בו מקום לגנוז בו הארון למטה במטמוניות עמוקות ועקלקלות, ויאשיהו המלך ציוה וגנוז במקום שבנה שלמה שנאמר "ויאמר ללויים המבינים לכל ישראל הקדושים לה' תנו את ארון הקדש בבית אשר בנה שלמה בן דויד מלך

ישראל אין לכם משא בכתף עתה עבדו את ה' אלהיכם וגו'", ונגנזו עמו מטה
אהרן והצנצנת ושמן המשחה וכל אלו לא חזרו בבית שני.

את צנצנת המן הביא הרמב"ם בשורש השלישי כדוגמא למצוה שאינה נוהגת לדורות:

ואני נפלא מזה שמנה אלו הלאוין למה לא מנה במן "איש אל יותר ממנו",
ואמרו יתברך "אל תצר את מואב ואל תגורר במלחמה", וכן האזהרה
שבאה בבני עמון "אל תצורם ואל תגורר במ", וכן ימנה גם כן בכלל מצוות
עשה אמרו "עשה לך שרף ושים אותו על נס", ואמרו "קח צנצנת אחת ותן
שמה מלא העומר מן", כמו שמנה תרומת המכס וחנכות המזבח, וכן ימנה
"היו נכונים לשלשת ימים", וכן "גם הצאן והבקר אל ירעו", ו"פן יהרסו
לעלות", ורבים כמו אלה, ולא יסופק לבעל שכל כי אלו כולם מצוות נאמרו
לו למשה בסיני ציווי ואזהרה, אך היו כולם לפי שעה ואינן נוהגות לדורות
ולכן לא ימנו.

הבנה זו בדברי הרמב"ם (שעשיית הארון אינה מצוה לדורות) מקבלת חיזוק מן הפסוקים
וממדרשי חז"ל. הציווי "ועשו ארון" מקביל לציווי "ועשו לי מקדש" ועל כן בולט ההבדל
ביניהם שבארון לא נאמרה המלה "לי".

מלה זו נדרשת בספרי (בהעלותך, ל"ד):

שבכל מקום שנאמר "לי", קיים לעלם ולעולמי עולמים. בכהנים הוא אומר
"וכהנו לי", בלויים הוא אומר "והיו לי הלויים", בישראל הוא אומר "כי לי
בני ישראל עבדים", בבכורות הוא אומר "כי לי כל בכור בבני ישראל",
במקדש הוא אומר "ועשו לי מקדש", במזבח הוא אומר "מזבח אדמה
תעשה לי", בשמן המשחה הוא אומר "שמן משחת קודש יהיה זה לי",
במלכות הוא אומר "כי ראיתי בבניו לי מלך", בקרבנות הוא אומר "להקריב
לי במועדו", הא בכל מקום שנאמר "לי" קיים לעלם ולעולמי עולמים.

דברי הספרי הובאו בספר המצוות לרמב"ם מצות עשה קע"ו:

וכבר נכפל הציווי הזה למנות שבעים זקנים, והוא אמרו ית' "אספה לי
שבעים איש", ואמרו "כל מקום שנאמר 'לי' הרי הוא קיים, כמו 'וכהנו לי',
כלומר שהוא דבר מתמיד ואינה מצוה לפי שעה אבל הוא ראוי ומחוייב
לדורי דורות.

מכאן נלמד שבעשיית הארון שלא אמרה בו התורה "לי" הרי שאינה נוהגת לדורות.
עוד דרשו חכמים (סנהדרין ט"ז ע"ב):

ואין מוסיפין על העיר. מנהגי מילי אמר רב שימי בר חייא אמר קרא "ככל
אשר אני מראה אותך את תבנית המשכן... וכן תעשו" - לדורות הבאין.

ובמצות עשיית הארון לא נאמר "וכן תעשו", ועל כן יש לומר שאינה נוהגת לדורות.

שני דינים במזבח

כך הוא לשון הרמב"ם במשנה תורה (הל' בית הבחירה פ"ב ה"א, ב):

המזבח מקומו מכוון ביותר ואין משנין אותו ממקומו לעולם שנאמר "זה מזבח לעולה לישראל", ובמקדש נעקד יצחק אבינו שנאמר "ולך לך אל ארץ המוריה", ונאמר בדברי הימים "ויחל שלמה לבנות את בית ה' בירושלים בהר המוריה אשר נראה לדוד אביהו אשר הכין במקום דויד בגרן ארנן היבוס".

ומסורת ביד הכל שהמקום שבנה בו דוד ושלמה המזבח בגרן ארונה הוא המקום שבנה בו אברהם המזבח ועקד עליו יצחק, והוא המקום שבנה בו נח כשיצא מן התיבה, והוא המזבח שהקריב עליו קין והבל, ובו הקריב אדם הראשון קרבן כשנברא, ומשם נברא, אמרו חכמים אדם ממקום כפרתו נברא.

ויש להתבונן בלשון הרמב"ם.

א. במה שכתב "ובמקדש נעקד יצחק אבינו", "מקדש" מאן דכר שמיה²⁴?
 ב. הרי הזכיר בה"ב בתיאורו את המסורת העתיקה על מקום המזבח מאדם הראשון ועד לדוד, וכתב "הוא המקום שבנה בו אברהם המזבח ועקד עליו יצחק" ומה ראה להזכירו בנפרד בה"א.

יש לציין שאת הפסוק "וזה מזבח לעולה לישראל", ממנו למד הרמב"ם על מקומו המכוון ביותר של המזבח, כבר הזכיר הרמב"ם (פ"א ה"ג):

כיון שנבנה המקדש בירושלים נאסרו כל המקומות כולן לבנות בהן בית לה' ולהקריב בהן קרבן, ואין שם בית לדורי הדורות אלא בירושלים בלבד ובהר המוריה שבה נאמר "ויאמר דויד זה הוא בית ה' האלהים וזה מזבח לעולה לישראל", ואומר "זאת מנוחתי עדי עד".

נראה, ששני דינים יש במזבח. הדין האחד הוא המזבח מצד עצמו שהוא מקום כפרה וקודם שהיה מקדש כבר היה המזבח, שהרי אדם ממקום כפרתו נברא, ומן היות אדם הראשון על האדמה היה עימו המזבח. הדין השני הוא המזבח כחלק מן המקדש וצורתו, שהרי מכיל המקדש הוא וכלול במצות "ועשו לי מקדש". דבר זה התחדש אצל אברהם אבינו שקידש את הר המוריה למקום עבודה ולבית לה'.

פרק א' בהלכות בית הבחירה עוסק במצוה לעשות בית לה'. מצוה זו עברה תהליך מן המשכן במדבר, דרך המשכנים בשילה, בנב ובגבעון ועד שנקבעה לדורות בהר המוריה. זה עניינה של ההלכה הנזכרת (פ"א ה"ג) שבתוכה הזכיר הרמב"ם את הפסוק (דברי הימים א' כ"ב, א):

²⁴ אמנם בדפוס אמסטרדם העירו שצ"ל "במקום המזבח" ומשם הגיע לדפוסים אחרים, וכן בכמה כ"י תימניים ובמהדורת הרב קאפח, ועי' בילקוט שינויי נוסחאות ברמב"ם מהדורת פרנקל שכתבו שטעות היא והנכון הוא "ובמקדש".

נִיאֲמַר דְּנִיד זֶה הוּא בֵּית ה' הָאֱלֹהִים וְזֶה מִזְבֵּחַ לְעֹלָה לְיִשְׂרָאֵל.

הלכה א' שבפרק ב' ממשיכה את מצות המקדש בתיאור המזבח ככלי במקדש וכחלק ממנו, ועל כן מדגיש הרמב"ם שבמקדש נעקד יצחק אבינו, שכן שם המקור לקדושת הר המוריה לבית ה' וכמו שמביא הרמב"ם את הפסוקים:

"ולך לך אל ארץ המוריה" ונאמר בדברי הימים "ויחל שלמה לבנות את בית ה' בירושלים בהר המוריה אשר נראה לדויד אביהו אשר הכין במקום דויד בגרן ארנן היבסוי".

הרמב"ם מדגיש שמקומו של המזבח כמקום כפרה הוא חלק ממקום כללי של עבודת ה' במקדש. זה עומק תפילתו של אברהם אבינו כמובא במורה נבוכים (ח"ג פמ"ה):

כי אברהם כבר ציוה אותם שיהא זה בית עבודה, כמו שבאר המתרגם ואמר "ופלח וצלי אברהם תמן באתרא ההוא ואמר קדם ה' הכא יהוין פלחין דריא וגו'".

בהלכה ב' בפרק ב', מוסיף הרמב"ם את הגדר העצמי של המזבח כמקום כפרה, הקודם בזמן לזמנו של המקדש.

ויש לומר, שגם אחר שנקבע הר המוריה למקום בית ה', נשארה גם הבחינה של המזבח כמקום כפרה והדבר מודגש בפסוק בדברי הימים:

זה הוא בית ה' האלהים וזה מזבח לעלה לישראל.

יש בפסוק זה גם בית לה' וגם מזבח העולה שהוא לישראל ומשמש לכפרה. על פי זה ניתן להבין את הכפילות בפסוקים בענין המזבח (שעומד עליה הרמב"ם בדבריו בספר המצוות במצוה זו).

הפסוק הראשון הנמצא בפרשת יתרו (שמות כ', כ"א), קודם הצייוי על המקדש, מדבר על המזבח כמקום כפרה מצד עצמו:

מִזְבֵּחַ אֲדָמָה תַעֲשֶׂה לִי.

מפסוק זה דרשו חז"ל שאדם ממקום כפרתו נברא, על פי הפסוק (בראשית ב', ז'): "וַיִּצְרַח ה' אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם עֶפְרָן מִן הָאֲדָמָה" (בראשית רבה פרשה י"ד, ח'):

"מן האדמה", רבי ברכיה ורבי חלבו בשם רבי שמואל בר נחמן אמרו ממקום כפרתו נברא, היך מה דאת אמר "מזבח אדמה תעשה לי", אמר הקב"ה הרי אני בורא אותו ממקום כפרתו והלואי יעמוד.

והפסוק השני מדבר על המזבח כהמשך ל"ועשו לי מקדש" (שמות כ"ז, א'):

וַעֲשִׂיתָ אֶת הַמִּזְבֵּחַ.

וכבר תמהו²⁵ על ה"א הידיעה שאינה נמצאת בכלים שנזכרו קודם לכן (שמות כ"ה, כ"ג ול"א):

וְעִשִּׂיתָ שְׁלֶחֶן עֲצֵי שִׁטִּים.
וְעִשִּׂיתָ מִנְרֵת זָהָב טָהוֹר.

נראה שהמזבח בה"א הידיעה, מתיחס ל"מזבח אדמה תעשה לי" שהיא מצוה לדורות²⁶ לעשות מקום כפרה במקום המיוחד הזה, ועתה בא הפסוק לצוות על עשיית המזבח הזה כחלק ממצות "ועשו לי מקדש".

מדברי הרמב"ם יש ללמוד שהבחינה של המזבח ככפרה, נשארה גם אחר היותו חלק מן המקדש. הנפקא מינה היא שמקומו של המזבח מכוון ביותר והוא נקבע על פי העובדה שאדם הראשון ממקום כפרתו נברא (עי' גם לעיל בדברי הגרי"ז).
עוד נפקא מינה יש לומר, על פי סגנון התפילה במוסף של ראש חודש:

מזבח חדש בציון תכין ועולת ראש חודש נעלה עליו.

לא כתפילתנו במועדים בהם אנו מתפללים על בנין בית המקדש, ולא כשבתות בהן אנו מתפללים על שובנו לציון. הסיבה הנראית לסגנון זה היא משום שראש חודש מיוחד הוא לכפרה כאמור:

ראשי חדשים לעמך נתן זמן כפרה לכל תולדותם.

וכיון שהוא זמן כפרה, אנו מזכירים דוקא את המזבח המבטא יותר מכל את הכפרה²⁷.

מקדש מעט - בית המקדש ובית הכנסת

שיטת הרמב"ם

באחת מתשובותיו מתבטא הרמב"ם (תשובות הרמב"ם בלאו, תשובה ר"צ):

וכל בית הכנסת מקדש הוא.

וכן משמע ממה שכתב בהלכות תפילה (פי"א הי"א):

בתי כנסיות ובתי מדרשות שחברו בקדושתן הן עומדות שנאמר "והשימותי את מקדשיכם", אף על פי שהן שוממין בקדושתן הן עומדין.

וכתב ב"קריית ספר" (הל' בית הבחירה סוף פ"א):

²⁵ עי' תורה שלמה לשמות כ"ז, אות ח'.

²⁶ ונראה שדרשו ממה שנאמר "תעשה לי" ודרשו חז"ל שכל מקום שנאמר "לי" הרי זה לדורות והביא הרמב"ם דרשה זו במצות עשה קע"ו, כדלעיל.

²⁷ עי' "משנת יעקב" הל' בית הבחירה (פ"א ה"א, אות ב') שדן בסגנון המיוחד למוסף של ראש חודש בדרך שונה.

שנראה דרשה גמורה הא דרשינן "והשימותי את מקדשכם" לרבות בתי כנסיות ובתי מדרשות.

מכאן יש ללמוד שלשיטת הרמב"ם בתי כנסיות קדושתן מן התורה, והן מקדש מעט. וחבר מצאנו לרמב"ם הלא הוא רב אחאי גאון בשאלות (פרשת עקב, שאלתא קמ"ה) בענין מזוזה:

בתי כנסיות ומדרשות נמי פטורין דאיקריין מקדש שנאמר "והשימותי את מקדשיכם".

ומתאימים הדברים לפסק הרמב"ם (הלכות מזוזה פ"ו ה"ו):

הר הבית הלשכות והעזרות ובתי כנסיות ובתי מדרשות שאין בהן בית דירה פטורין לפי שהן קדש.

קושי בשיטת הרמב"ם

דברים אלו סותרים לכאורה הלכה אחרת שפסק הרמב"ם (הלכות בית הבחירה פ"א ה"כ):

אין עושין כל הכלים מתחלתם אלא לשם הקודש ואם נעשו מתחילתן להדיוט אין עושין אותן לגבוה... אבנים וקורות שחצבן מתחילה לבית הכנסת אין בונין אותן להר הבית.

ה"כסף משנה" במקום מביא את לשון התוספתא (מגילה פ"ב ה"י):

וכלים שנעשו מתחילתן להדיוט אין עושין אותן לגבוה.

והקשה על פי זה על דברי הרמב"ם וזה לשונו:

ומשמע לרבינו ד"להדיוט" היינו "בית הכנסת" ולגבי הר הבית הדיוט קרי ליה, ויש לתמוה מי דחקו לרבינו לפרש כן, ולמה לא פירש דלהדיוט ממש קאמר.

דברי הרמב"ם קשים עוד יותר, שבהלכה זו משמע שבית הכנסת כהדיוט דמי ליה ואילו בהלכות תפלה פ"א ה"א (ובעוד מקומות הנזכרים לעיל) משמע שבית הכנסת הוא כמקדש.

ביאור שיטת הרמב"ם

לשון הספרא (בחוקותי פ"ו) הוא:

"והשימותי את מקדשיכם" - מקדש, מקדשי, מקדשיכם, לרבות בתי כנסיות ובתי מדרשות.

המלבי"ם באר דרשה זו (התורה והמצוה לויקרא כ"ו, ל"א):

"והשימותי את מקדשיכם" דרש שכולל גם בתי כנסיות, כי על בית המקדש היה לו לומר 'מקדשי' או 'מקדש' סתם, לא 'מקדשיכם' בכינוי לישראל.

בית המקדש הוא 'מקדשי', שהרי זה כאילו הקב"ה מדבר בגוף ראשון והוא נותן את הקדושה לבית המקדש. לעומת זאת בית הכנסת הוא 'מקדשיכם' בכינוי לישראל, שמקור הקדושה של בית הכנסת הוא בני ישראל.

דרשה זו היא המקור להבדל בין קדושת בית כנסת לקדושת המקדש לשיטת הרמב"ם. קדושת בית המקדש מקורה מן השמים ולכן הוא נקרא "גבוה", ואילו בית הכנסת מקור קדושתו מן הארץ - מישראל, על כן יש בו גם בחינת הדיוט (באופן יחסי לקדושת בית המקדש).

מכאן גם ההבדל ההלכתי בין קדושת בית הכנסת לבין קדושת המקדש, הבא לידי ביטוי בכמה הלכות, כגון אבנים שנחצבו לבית הכנסת אין להשתמש בהם במקדש. בהמשך נראה כיצד הבנה זו בשיטת הרמב"ם מיישבת את דרכו בסוגיא זו.

שיטת הרמב"ן

לדעת רמב"ן בית הכנסת אין בו קדושה, ואינו מכלל תשמישי קדושה אלא הוא כתשמישי מצוה, וזה לשונו בפרושו למגילה (דף כ"ה ע"ב):

לפי מה ששינונו במשנתנו בית הכנסת לוקחין בדמיו כו' משמע ודאי שבית הכנסת קדושה יש בו... והשתא קשיא לי אם כן האיך נמכר והלא דבר הראוי לגופו במקדשין אינו נפדה, ובתוספתא דהאי פרקא תניא אבני היכל ועזרות שנפגמו ושנגממו אין להם פדיון, ותו כי מכרו שבעה טובי בני העיר במעמד אנשי העיר היכי שרו דמיהו למשתא בהו שכרא והלא נתפסין בקדושתם, וכן הא דאמרינן במתנה אי לאו דהוה להו הנאה מיניה לא יהבי ליה מתנה והויא לה כזבינא, ואמאי תפקע זו והא ההיא הנאה כבר אכלוה וליתא בעולם להחל עליה קדושה. ועוד שאין אני רואה בגמרא בית הכנסת נפקע מקדושתו על דרך פדיון וחלול אלא במכירה ושינוי רשות. ויש לישב ולומר דבית הכנסת עשו אותו כתשמישי מצוה לולב וסוכה, והן עצמן אף על פי שנורקין לאחר זמן בזמן מצוה יש בהן קדושה של כבוד... לפיכך בית הכנסת כל זמן שבני העיר רוצין בו ומצותן עליו נוהגין בו קדושה ואפילו בחרבנו, שהרי עדיין לא עבר זמן מצותו וראוי לשפץ אותו ולבנותו, אבל אם נמלכו למכרו כבר עבר זמן מצותו כסוכה לאחר שבעה ונפקעה קדושה מיניה.

הרמב"ן מביא כמה הוכחות שאין קדושה לבית הכנסת, ואינו כבית המקדש. הוכחותיו של הרמב"ן, שאלות הן על שיטת הרמב"ם, הסובר שבית הכנסת הוי כמקדש. כמה שביארנו בשיטת הרמב"ם מיושבות שאלות אלו.

מורא מקדש ומורא בית הכנסת

חז"ל דרשו: "והשימותי את מקדשיכם - לרבות בתי כנסיות", לגבי דין מורא. אף על פי כן אינו דומה בית הכנסת לבית המקדש. כך עולה מדברי הגמרא. המשנה בברכות (פ"ט מ"ה) אומרת:

לא יכנס להר הבית במקלו ובמנעלו ובפונדתו ובאבק שעל רגליו, ולא יעשנו קפנדריא, ורקיקה מקל וחומר.

ואמרו על זה בגמרא (ס"ב ע"ב):

אמר רבי חלבו אמר רב הונא הנכנס לבית הכנסת להתפלל מותר לעשותו קפנדריא... אמר רבא כי ביתו, מה ביתו אקפנדריא קפיד אינש ארקיקה ומנעל לא קפיד אינש, אף בית הכנסת קפנדריא הוא דאסור רקיקה ומנעל שרי.

הרי שדין מורא אינו נוהג בבית הכנסת. דבר זה מבאר מדוע מביא הרמב"ם שתי דרשות לאותו ענין לכאורה. האחת בהלכות בית הבחירה פ"ו הט"ז:

ולמה אני אומר במקדש וירושלים קדושה ראשונה קדשה לעתיד לבוא, ובקדושת שאר ארץ ישראל לענין שביעית ומעשרות וכיוצא בהן לא קדשה לעתיד לבוא, לפי שקדושת המקדש וירושלים מפני השכינה, ושכינה אינה בטלה, והרי הוא אומר "והשימותי את מקדשיכם" ואמרו חכמים אף על פי ששומיין בקדושתן הן עומדים.

והשניה בהלכות בית הבחירה פ"ז ה"ד:

אף על פי שהמקדש היום חרב בעונותינו חייב אדם במוראו כמו שהיה נוהג בו בבניינו. לא יכנס אלא למקום שמותר להכנס לשם, ולא ישב בעזרה, ולא יקל ראשו כנגד שער המזרח, שנאמר "את שבתותי תשמורו ומקדשי תיראו", מה שמירת שבת לעולם אף מורא מקדש לעולם, שאף על פי שחרב בקדושתו עומד.

הדרשה הראשונה על הפסוק "והשימותי את מקדשיכם" נאמרה במקורה על בית הכנסת (במשנה במגילה פ"ג מ"ג) ונפסקה להלכה בהלכות תפילה (פי"א הי"א), ואילו הדרשה השניה על הפסוק "ומקדשי תיראו" נאמרה בדוקא על בית המקדש ולא על בית הכנסת. במה שביארנו בשיטת הרמב"ם מובן ההבדל, ש"מקדשי תיראו" מדבר דוקא על בית המקדש, ואילו "והשימותי את מקדשיכם" - בא לרבות בתי כנסיות ובתי מדרשות.

